

ARHEOLOŠKO NALAZIŠTE TORČEC - CIRKVIŠĆE

ARCHEOLOGICAL SITE TORČEC-CIRKVIŠĆE

Dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68, Zagreb

Tatjana TKALČEC

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68, Zagreb

Primljeno: 20. 8. 2003.

Prihvaćeno: 11. 10. 2003.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 904 (497.5 Torčec) "653"

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

SAŽETAK

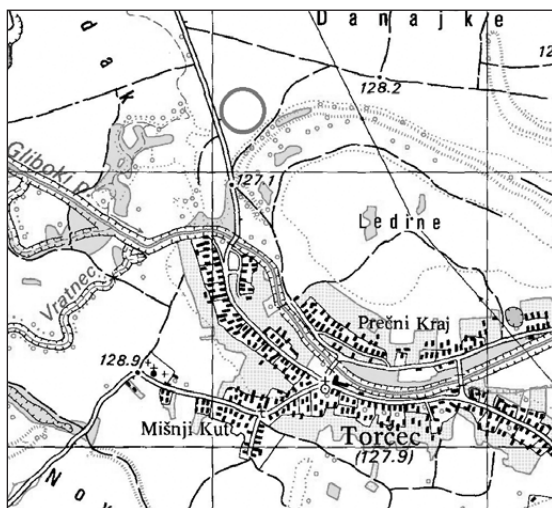
Arheološkim istraživanjem nalazišta Torčec - Cirkvišće potvrđen je pretpostavljeni sakralni karakter nalazišta i dobiveni su elementi za ubicaciju crkve Sv. Stjepana Kralja iz popisa župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine. Kompariranjem pisanih povijesnih izvora, rezultata arheoloških istraživanja i analize nalaza autorice daju sliku povijesne i arheološke slojevitosti nalazišta. Određeni nalazi upućuju na mogući predtatarski horizont. Već otprije poznat, u Hrvatskoj jedinstven, nalaz ritualnog ukopa pseće glave u posudi oko sredine 13. stoljeća daje nalazištu posebnu važnost. Sljedeći horizont počinje oko 14. stoljeća kada oko crkve Sv. Stjepana Kralja egzistira groblje. Na istraženom dijelu lokaliteta ukopavanje je prekinuto tijekom osmanlijskih pustošenja u drugoj polovini 15. i u 16. stoljeću. Tijekom 15. stoljeća, osobito u njegovoj drugoj polovini, nalazište je zahvaćeno rubnim dijelom naselja. Početkom ili sredinom 17. stoljeća počinje novi horizont ukopavanja oko crkve koja je ponovno sagrađena na temeljima stare. U prvoj polovini 18. stoljeća dolazi do obnove sela Torčec te se između 1731. i 1733. godine groblje i već trošna crkva na položaju Cirkvišće napuštaju te se gradi nova crkva u samom selu. Istraživanjem su otkrivena dva jedinstvena nalaza ukopa tijela djece u keramičkim loncima koji su se dogodili nakon napuštanja groblja.

Ključne riječi: Torčec - Cirkvišće, arheološka istraživanja, arheološki nalazi, groblje, crkva Sv. Stjepana Kralja, srednji vijek, novi vijek.

Key words: Torčec - Cirkvišće, archeological research, archeological finds, cemetery, church of St. Stjepan Kralj, medieval, modern times.

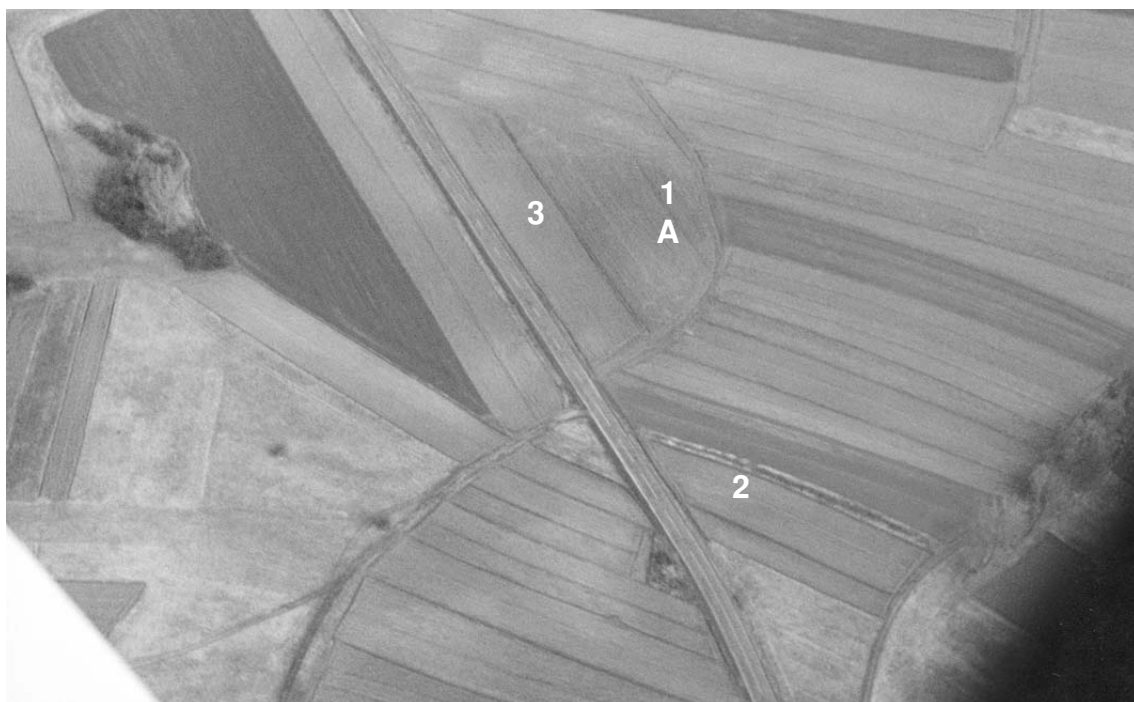
Arheološko nalazište Cirkvišće smješteno je sjeverno od mjesta Torčec na razmeđu općina Drnje i Đelekovec (Koprivničko-križevačka županija). Položaj se nalazi na blago povišenoj dravskoj terasi smještenoj uz cestu koja od Torčeca vodi prema Đelekovcu (karta 1). Sa svoje južne strane položaj Cirkvišće omeđen je dubokim starim meandrom rijeke Drave. Oko 400 m južnije od Cirkvišća teče potok Gliboki u koji se u blizini sa sjevera ulijeva potok Segovina, a s juga Vratnec.

Sam toponim Cirkvišće spada u skupinu imena arheoloških nalazišta koja privlače pozornost arheologa i koja se na području Hrvatske učestalo pojavljuju. On svojim nazivom označava

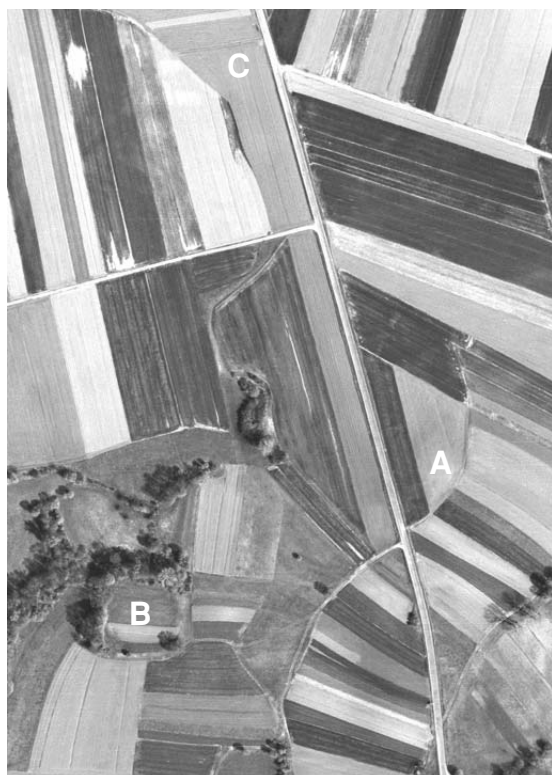
Karta 1: Položaj arheološkog nalazišta Torčec - Cirkvišće (Državna geodetska uprava, Hlebine, izvornik u mjerilu 1:25000)

čovjekovu djelatnost povezanu s njegovom religioznošću, odnosno prije svega vjerske prilike prošlih vremena na određenom području (Sekelj Ivančan, 1992., 153.-154.). Na Cirkvišće je još 1976. godine skrenula pozornost Sonja Kolar, tadašnja kustosica Muzeja grada Koprivnice, koja u svojoj arheološkoj topografiji koprivničke regije spominje položaj na kojem su nađeni ostaci cigle i šute te ulomci keramike s ukrasima tipičnim za 14. i 15. stoljeće. Spominje i to da su mještani naišli na ljudske kosti te u zaključku navodi da se pretpostavlja kako se ovdje nalaze ostaci crkve i groblja (Kolar, 1976., 112.). Lokalitet je učestalo obilažen te su primijećeni površinski nalazi cigle, šute i lomljenog kamenja, brojni ulomci keramičkih posuda, ljudskih i životinjskih kostiju¹ (Januška, 1978., 103.; Registar, 1990., 133., lok. br. 499. /obradio dr. sc. Z. Marković/; Sekelj Ivančan, 1995., 151., lok. br. 313.; . Registar, 1997., 199., lok. br. 733. /obradio dr. sc. Z. Marković/; Sekelj Ivančan, Zvijerac, 1997., 67., 68., karta 1., lok. br. 7.). Položaj Cirkvišće osobito je privukao pozornost arheologa nakon ožujka 1999. godine, kada je oranjem na površinu zemlje dospjela fragmentirana keramička posuda u kojoj je bila pohranjena pseća lubanja. Taj jedinstveni nalaz u Hrvatskoj ima analogije u Mađarskoj u Fanciski kraj Debrecena. Utvrđeno je da je glava psa pažljivo bila položena u posudu, vjerojatno u ritualne

Slika 1: Zračni snimak položaja Cirkvišće i Gradić (Cikličko snimanje Državne geodetske uprave, Sjeverozapadna Hrvatska, niz 14, snimak 6112)

¹ Prikupljeni nalazi pohranjeni su u Zbirci Zvijerac u Torčecu i u Muzeju grada Koprivnice.

Slika 2: Položaj Cirkvišće, zračni snimak 9. ožujka 2000. (snimio: Bartul Šiljeg)

zraka kako bi se utvrdio eventualni položaj pretpostavljene crkve te njezin odnos s neposrednom okolicom, prije svega s položajem obližnje zemljane utvrde - Gradić (slika 1: položaj B) radi lociranja budućih sondi. Namjera je bila pokušati utvrditi u kakvom su odnosu ukop glave psa i kršćanski ukopi oko pretpostavljene crkve, dva običaja koja su prema sadašnjim spoznajama oprečna.² Na snimku je prepoznat stari meandar Drave koji s istočne i jugoistočne strane okružuje manju uzvisinu na kojoj se nalazila, kako smo pretpostavili, crkva Sv. Stjepana Kralja. Na fotografiji se uzvisina prepoznaje kao svjetlije područje unutar okolnog tamnijeg terena (slika 2: položaj A).

Više je puta provedeno rekognosciranje šire okolice i pronađeni su brojni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i ljudske kosti. Tako je na sjevernijem dijelu položaja A (slika 2:1) 1997. godine nađena pločica prstena (slika 39), a 1999. jednostavna brončana karičica (slika 38) oko 30 m južnije od meandra koji okružuje uzvišenje (slika 2:2). Reambulacijom u jesen 2002. utvrđene su na zapadnom dijelu položaja A dvije mrlje koje su se sastojale od crvenog razmrvljenog lijepa ili zapečene zemlje, gara i ugljena.³ Na samim mrljama nisu pronađeni ulomci keramike, iako se općenito na tom području nalaze brojni ulomci keramike iz 15. stoljeća. Spomenuti ukop glave psa u keramičkoj posudi nađen je 1999. godine u neposrednoj blizini mrlje br. 2 (slika 2:3). Nalazi keramike i željezne troske intenzivniji su na zapadnim rubnim dijelovima uzvisine (pa tako se rasprostiru dijelom i zapadnije od ceste Torčec - Đelekovec, kao i na širem

svrhe, i to sredinom 13. stoljeća (Sekelj Ivančan, Marković, 1999., 109.-111.; Sekelj Ivančan et al, 1999., 61.-79.). Kako je takav običaj odraz poganstva, veoma je zanimljiv odnos tog nalaza s ostalim dijelom lokaliteta Cirkvišće, nalazišta kršćanskog ozračja.

U popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine spominje se u komarničkom arhiđakonatu na tom području *ecclesia sancti Stephanis regis circa Draum*, odnosno župna crkva Sv. Stjepana Kralja blizu Drave (Buturac, 1984., 75., 76.). Pretpostavlja se da se crkva nalazila upravo na položaju Cirkvišće (slika 1: položaj A). U popisu iz 1501. godine župa se više ne navodi. Nepoznanice u vezi ubicacije župe Sv. Stjepana Kralja (Pavleš, 2001., 129.-130.) odnose se i na kartografski prikaz Koprivnice i šireg područja grada iz 18. stoljeća gdje je crkva ucrtana zapadno od puta Torčec - Đelekovec, oko 500 m sjeverozapadno od Cirkvišća, na poziciji označenoj na slici 1: položaj C (Fischer, 1984., 34.).

Godine 2000. snimana je okolica Torčeca iz

² Zahvaljujući g. Zlatku Galiću, vlasniku sportskog aviona (niskokrilac, tip ROBIN TD 1180 AIGLON, jačina motora 180 ks, oznake R 100), obavljeno je prvo snimanje s visine od 300 metara, i to u rano proljeće, prije većeg rasta vegetacije, a drugo u lipnju tijekom dozrijevanja poljoprivrednih kultura. U snimanju su sudjelovali: T. Sekelj Ivančan, B. Šiljeg, J. Belaj i I. Zvijerac.

³ Mrlja 1 nalazi se 12,6 m istočno od ceste Torčec - Đelekovec i 34,6 m sjeverno od meandra koji okružuje uzvisinu, označenu položajem A. Mrlja 2 nalazi se 15,30 m istočno od ceste i 11,5 m sjevernije od mrlje 1.

području južno od meandra), a sporadični su i gotovo izostaju na najistaknutijem dijelu uzvisine položaja A. Sama uzvisina obiluje nalazima mrvljenog kamena, šljunka i cigle koji ukazuju na postojanje zidane arhitekture (usp. svjetlije područje na zračnom snimku - slika 2: položaj A). Nalazi ljudskih kostiju pronalaze se na široj površini neposredno uz područje s nalazima šljunka i cigle, no gravitiraju prema samoj uzvisini i sjeverno od nje (usp. tamniji dio oko uzvisine na zračnom snimku - slika 2:A). Površinski pregled terena ukazao je na naseobinske elemente koncentrirane zapadno i južno od položaja A, kao i na oranicama južnije od meandra gdje je utvrđena mrlja br. 3.⁴

Terenski pregledi dali su smjernice za traženje crkve Sv. Stjepana Kralja na Cirkvišću, na položaju A. Provjerena je i pozicija na kojoj je na karti iz 18. stoljeća ucrtana crkva (slika 1: položaj C), međutim ni terenskim pregledom ni analizom zračnih snimaka nisu ustanovljeni elementi koji bi ukazivali na postojanje sakralne građevine na tome mjestu.

Slika 3: Mrlje grobnih raka u □H/10 i ostaci zidane strukture iznad grobova

se groblje najvećim dijelom širi prema sjeveru. Međutim, utvrđeno je da se na cijeloj površini nalazilo groblje s iznimno gusto ukopavanim grobnim rakama, pri čemu su brojne rake ukopavane jedna preko druge. Kako je i u najzapadnijim dijelovima iskopa zahvaćen dio groblja s još gustim ukopavanjem, a vrijeme istraživanja bilo je ograničeno, usredotočili smo se na □ I10, □ H10 i jugozapadni dio □ F10, a ostala je površina zaštićena do budućih planiranih sustavnih istraživanja.

U oranom humusnom i prvom pothumusnom sloju nađeno je mnoštvo dislociranih ljudskih kostiju, ulomci kasnosrednjovjekovne keramike, željezni kovani čavli i drugi željezni predmeti⁷ te oštećeni srebrni novac (slika 32, 32a), željezna ostruga (slika 34) i S-karičica (slika 33). Plitko

Nakon pripremljenih radova izabrana je lokacija istraživanja.⁵ Koordinatna mreža postavljena je istočno od nalaza ukopa pseće glave u posudi, a prema pretpostavljenoj arhitekturi, s ciljem da se ustanovi horizontalna stratigrafija.⁶ U □ F10 i □ G10 očekivali smo rubne dijelove groblja s, dakle, rjeđim ukopima grobova. Cilj je bio i ustanoviti stratigrafski odnos ukopa pseće glave iz 13. stoljeća, naseobinskih elemenata iz 15. stoljeća i samoga groblja. U □ H10 te osobito u □ I10 očekivali smo otkriti dijelove arhitekture. Pretpostavljali smo - na osnovi površinskog pregleda, specifične konfiguracije terena i zračnih fotografija - da

⁴ Mrlja 3 nalazi se 35 m južnije od mjesta gdje cesta presjeca meandar i 10,60 m istočno od same ceste, preko puta bunkera iz prošlog stoljeća. Keramika s područja mrlje 3, kao i šire s oranica pripada razdoblju kasnog srednjeg vijeka.

⁵ Pokusna arheološko-konzervatorska istraživanja obavljena su od 31. srpnja do 10. kolovoza 2002. u suradnji Instituta za arheologiju i Muzeja grada Koprivnice pod vodstvom dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan i sudjelovanje T. Tkalčec. Većim dijelom financirana su iz sredstava Ministarstva znanosti i tehnologije, dodijeljena poticajnom projektu za mlade znanstvenike pod nazivom Tipološko-kronološka analiza keramike u sjevernoj Hrvatskoj - 10. do 13. stoljeće, voditeljice dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan, a u sklopu glavne teme Srednjovjekovno arheološko naslijeđe kontinentalne Hrvatske, voditelja prof. dr. sc. Željka Tomičića. Dio sredstava osigurao je Muzej grada Koprivnice, brinući o financiranju radnika. Zahvaljujemo Ivanu i Zlatku Zvijeracu koji su činili pomoćnu stručnu ekipu. Iskapanja su obavljena na zemljištu Ane Lovrak bez posebnih novčanih naknada, stoga vlasnici zahvaljujemo na razumijevanju.

⁶ Mreža na osnovi kvadrana veličine 5x5 m postavljena je u pravcu jug-sjever s otklonom od 28 prema zapadu pomoću totalne geodetske stanice (Sokkia, tip 600), čime je omogućeno precizno lociranje eventualnih budućih istraživanja i vezivanje na postavljenu koordinatnu mrežu.

ispod oranog sloja pronađene su dvije keramičke posude (lonci) oštećene ralom samo u gornjem dijelu (slika 35, slika 36). Nakon prosijavanja zemlje iz posuda te nakon antropološke analize utvrđeno je kako je u svaku posudu bilo položeno dijete. Za oba djeteta utvrđena je perinatalna smrt (smrt prije ili oko samog rođenja), odnosno oko 7. do 9. lunarnog mjeseca.

Iznad sloja s očuvanim grobnim cjelinama zamijećeno je više plitkih jama nepoznate namjene te nekoliko duboko ukopanih jama koje su uništile grobove. U □ F10c na relativnoj dubini od 80 cm pronađeno je vatrište, odnosno duboki ukop zapunjen garom i ugljenom, čije je dno činila crveno zapečena zemlja (slika 4). U vatrištu su pronađeni komadi troske te ulomci srednjovjekovne keramike, a nema nalaza ljudskih kostiju. Zanimljiva je rastresita struktura od maltera i kamenja (debljine 15-20 cm) koja preslojava grobove. Na jugu je vidljiv njezin nastavak u profilu sonde, a na sjeveru završava s dva pravilna velika kamena (slika 3).

Veći dio našeg iskopavanja bio je koncentriran na istraživanje novootkrivenoga groblja. Istraženo je 18 grobnih cjelina od kojih je samo ponekima djelomično očuvan i prepoznat ukop grobne rake. Zbog čestog preslojavanja grobova stvoren je sloj u kojem su se mrlje grobnih raka teško mogle prepoznati, osim na mjestima gdje su presjecale zdravicu.

Slika 4: Vatrište u □F10c

ISTRAŽENE GROBNE CJELINE I NALAZI

GROB 1 - muškarac, 60+ g.⁸ (slika 5)⁹

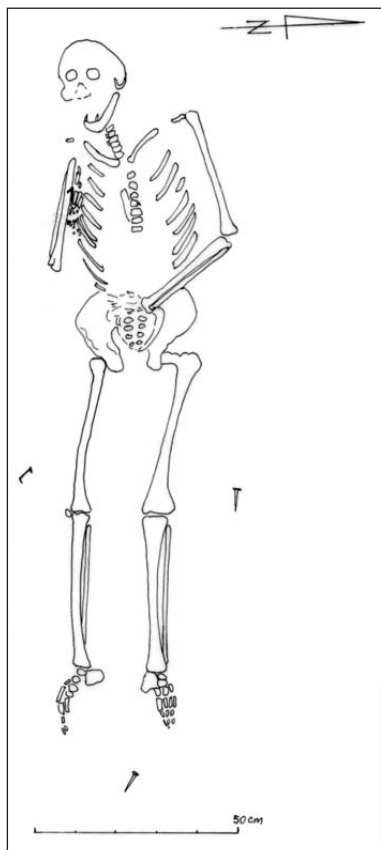
□ F10c, Z-I, □128,05

Mrlja grobne rake (na dijelu oko lubanje) zamijećena je na relativnoj dubini od 30 cm ispod današnje razine površine terena. Zapuna se zamjećivala kao pravokutna mrlja zaobljenih uglova, a prepoznatljiv je bio samo njezin dio. Ukop nije bilo moguće jasno definirati.

⁷ PN 6 (H10c, SJ 001/004) + PN 13 (G10d, SJ 004) - ulomci sitnog brončanog predmeta; PN - 8 (F10, SJ 002) - dio željeznog nožića; PN - 9 (F10, SJ 002) - željezni predmet; N - 11 (F10, SJ 001) - dio željeznog nožića; N - 44 (F10c, SJ 046) - željezni predmet iz zapune groba 12; N - 2 (GH/11,12, SJ 001) - pređica s trnom; N - 51 (H10c, SJ 004) - željezna ukosnica; N - 65 (F10c, SJ 083) - nožić; N - 10 (F10, SJ 001) - dio željezna pređice; te željezni ključ (H10, SJ 001). Ukupno je pronađeno 91 željezni kovani čavao i 5 klamfa. Većina potječe iz poremećenih slojeva, a neki su pronađeni u zapunama grobova (grobovi: 1, 2, 9, 10, 12, 14 i 18). Zbog velikog obima teksta te zbog nedatabilnosti tih predmeta, ovdje ih detaljnije ne prikazujemo.

⁸ Antropološku analizu obavio je dr. sc. Mario Šlaus i Mario Novak iz Odsjeka za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Siniša Krznar, dipl. arheolog. Rezultate analize autori su izložili u ovome broju časopisa. Autori navode anomalije i stresove kod analiziranih uzoraka te upućujemo na kompariranje arheoloških i antropoloških rezultata analiza svih istraženih individua.

⁹ Terensku ilustrativnu dokumentaciju (crteže i fotografije) izradila je T. Tkalčec.

Slika 5: Grob 1

Plave perle iz niske - Ø 0,6 cm; bijele - Ø 0,9 cm; spojka dužina 2,3 cm; perle na spojki - Ø 0,6 cm. Težina 16,9 g, a sama spojka 0,7 g (slika 5:1, slika 23, slika 23a).¹⁰

Posebna opažanja pri restauraciji: Na jednom kraju kopčice vidljivi su ostaci tekstila u mineraliziranom stanju (slika 23a) čija struktura pokazuje da je riječ o tzv. osnovnom tkanju.

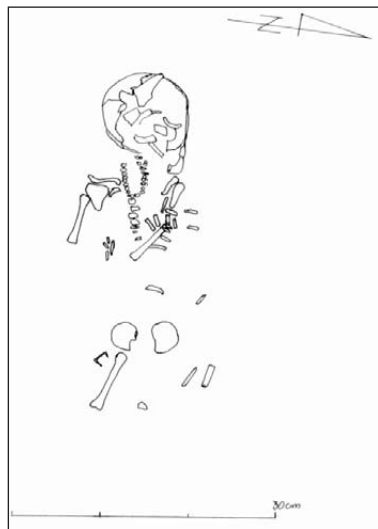
GROB 2 - dijete, 0 - 0,5 g. (slika 6)

□ F10c, Z-I, 14° prema jugu, □128,11

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće definirati. Zapuna se nije razlikovala od okolnog sloja SJ 005.

Dijete je položeno u ispruženom položaju na leđa, glave okrenute na lijevu stranu. Nedostaju kosti potkoljenica, nejasan je položaj ruku.

Očuvana dužina kostura je 52 cm. Lubanja se nalazi na 50 cm relativne dubine.

Slika 6: Grob 2

Na dno grobne rake pokojnik je položen u ispruženom položaju na leđa, glave okrenute na desnu stranu, lijeve ruke položene na zdjelici, a desna podlaktica bila je položena na desnu nadlakticu. Cijela se desna strana ostataka pokojnika nagnula udesno uslijed propadanja u mekše tlo. Desna ruka je možda prvobitno bila položena na prsa te je također skliznula.

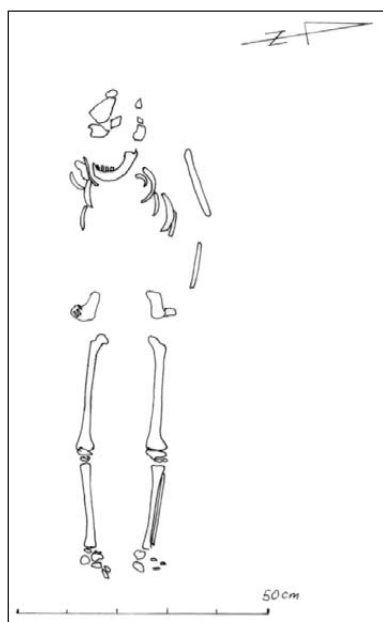
Dužina kostura je 173 cm. Lubanja se nalazi na 60 cm relativne dubine.

NALAZI: Uz desnu ruku pokojnika pronađena je ogrlica od većih bijelih poliedarskih i manjih plavih okruglih staklenih perli (1). Perle su bile nanizane na nit organskog porijekla koja se nije sačuvala, a pričvršćivala se spojkom od tanke željezne žice ukrašenom dvjema malim perlama od tamnog neprozirnog stakla. Jedna poliedarska perla je bila pronađena na prsnom košu pokojnika, a sve ostale između prsnog koša i desne ruke čija je podlaktica položena visoko na nadlakticu. U zapuni groba pronađene su dislocirane ljudske kosti, zgura i ulomci kasnosrednjovjekovne keramike. Pronađeno je deset kovanih željeznih čavala kvadratična presjeka s kvadratno raskucanom glavicom.

1. Ogrlica od nanizanih perli, staklo, 45 manjih plavih okruglih perli i 6 većih žutih prozirnih poliedarskih perli; pričvršćena željeznom spojkom ukrašenom dvjema tamnim staklenim perlama.

¹⁰ Nalaze je konzervirao, restaurirao i fotografirao (slika 23-34b, 37-39) Damir Doračić, voditelj Laboratorija za restauriranje arheoloških predmeta od metala Arheološkog muzeja u Zagrebu. U tekstu su korišteni dijelovi njegova izvješća koji se odnose na posebna opažanja pri restauraciji nalaza. Ovom prigodom zahvaljujemo g. Damiru Doračiću na stručnom radu, ustupanju fotografija, kao i na svim zahvatima na materijalu za koje smo ga naknadno zamolile.

NALAZI: U zapuni je pronađena željezna kovana spojka za lijes (klamfa pravokutno savinutih krajeva; duž. 0,6 cm, šir. 0,6 cm, duž. krakova 0,2 cm; tež. 3,6 g) i ulomci kasnosrednjovjekovne keramike.

Slika 7: Grob 3

Pokojnik je položen na dno grobne rake, nogu savijenih na desnu stranu. Nedostaju kosti od pojasa na više (osim ulomci kostiju ruku). Kostur je, kao i ukop i zapuna, bio presječen mladom jamom u kojoj su pronađene ljudske kosti vjerojatno gornjeg dijela tijela pokojnika iz groba 4 (antropološka analiza potvrdila je tu mogućnost, a točni rezultati mogli bi se dobiti samo DNK analizom). Ispod groba 4 nalazio se manji ukop kružnog tlocrta, zapunjen tamnosmeđom zemljom s mnogo šljunka.

Očuvana dužina kostura u zgrčenom položaju je 70 cm. Zamijećen na 40 cm relativne dubine.

NALAZI: nema.

GROB 5 - žena, 35 - 40 g. (slika 9)

□ I10c/d, Z-I, 3° prema sjeveru, □ 128,14

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće definirati. Zapuna se nije razlikovala od okolnog SJ 004.

Pokojnica je položena u ispruženom položaju na leđa. Nedostaje lubanja, zdjelica, kosti stopala, kosti gornjeg dijela tijela nedostaju ili su poremećene, kosti potkoljenica jako su oštećene.

Očuvana dužina kostura je 156 cm. Lijevi femur se nalazi na 45 cm relativne dubine.

NALAZI: Jednostavni brončani prsten (1) nađen je na prstu (nejasno koje ruke jer su kosti poremećene i nedostaju). Unutar zapune nađen je ulomak grla i ruba kasnosrednjovjekovnog vrča ili boce (slika 40:12).

GROB 3 - dijete, 6 - 7 g. (slika 7)

□ F10b/d, Z-I, 8° prema sjeveru, □ 128,17

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće definirati. Zapuna se nije razlikovala od okolnog SJ 002.

Dijete je položeno u ispruženom položaju na leđa, glave položene tjemenom na dno grobne rake, lijeve ruke ispružene uz tijelo. Nedostaju kosti desne ruke i kralježnice.

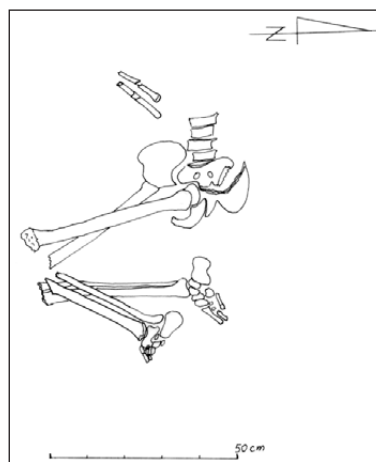
Dužina kostura 99 cm. Lubanja se nalazi na 40 cm relativne dubine.

NALAZI: nema. Nedaleko od kostura groba 3 u sloju SJ 002 pronađen je ulomak željeznog nožića (v. bilj. 11: PN 8).

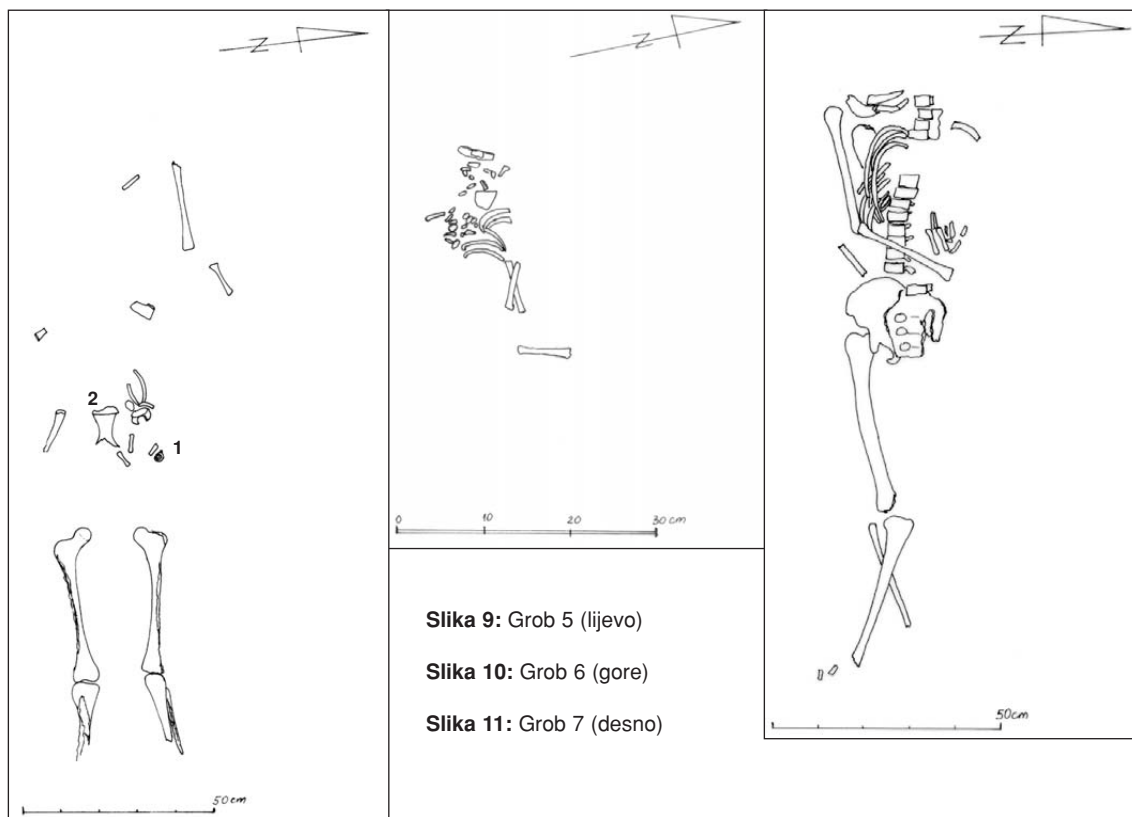
GROB 4 - muškarac, 55 - 60 g. (slika 8)

□ I10b/d, Z-I, □ 128,22

Mrlju zapune grobne rake nije bilo moguće definirati. Zapuna se nije razlikovala od okolnog SJ 004. Ukop je bio definiran tek nakon čišćenja kostura kada je utvrđeno da ukop grobne rake pri samom dnu sječe zdravicu SJ 015.

Slika 8: Grob 4

Slika 9: Grob 5 (lijevo)

Slika 10: Grob 6 (gore)

Slika 11: Grob 7 (desno)

1. Prsten, brončani, lijevan, D-presjeka. Iznutra gladak, a vanjska površina ukrašena poprečno urezanim linijama tako da se doima narebrenom. Ø 3,2 cm, šir. 0,4 cm, deb. obruča 0,25 cm, tež. 3,2 g (slika 9:1, slika 24).

GROB 6 - dijete, 0 - 0,5 g. (slika 10)

□ I10b, Z-I, 4° prema sjeveru, □ 128,03

Poremećeni kostur djeteta zamijećen je unutar zapune groba 9. Kostur groba 6 položen je naknadno, ne poremetivši kostur groba 9 - veće dijete koje se nalazilo 5 cm niže.

Dijete je položeno u ispruženom položaju na leđa. Kostu su vrlo poremećene, a nedostaju kosti lubanje, desne ruke, zdjelice i nogu.

Očuvana dužina kostura je 24 cm. Nalazi se na 60 cm relativne dubine.

NALAZI: nema.

GROB 7 - žena, 20 - 25 g. (slika 11)

□ I10d, Z-I, 3° prema sjeveru, □ 128,14

Mrlju zapune grobne rake nije bilo moguće definirati. Zapuna se nije razlikovala od okolnog sloja.

Pokojnica je položena na dno grobne rake u ispruženom položaju na leđima, desne ruke položene na trbuhu. Kostu lubanje, lijeve ruke, lijeve noge i kosti oba stopala nedostaju.

Očuvana dužina kostura je 120 cm. Zdjelica se nalazi na 50 cm relativne dubine.

NALAZI: oko kostiju pokojnice iz groba 7 pronađene su dislocirane ljudske kosti od neke druge individue.

GROB 8 - žena, 40 - 45 g. (slika 12)

□ H10b/d, Z-I, 14° prema sjeveru, □ 128,08

Mrlja zapune grobne rake zamijećena je na relativnoj dubini od 40 cm. Oblik joj je pravokutan, lagano zaobljenih uglova.

Pokojnica je položena na dno grobne rake u ispruženom položaju na leđima, lijeve ruke položene na zdjelici. Nedostaju kosti lijeve podlaktice, lubanja, desne natkoljениčne kosti te lijeve potkoljenice. Oštećena je zdjelica.

Očuvana dužina kostura je 143 cm. Kostur se nalazi na 50 cm relativne dubine.

NALAZI: nema.

GROB 9 - dijete, 2 - 3 g. (slika 13)

□ I10b, Z-I, 1° prema sjeveru, □ 127,93

Kostur djeteta zamijećen je unutar zapune od smeđeg pijeska i šljunka s dosta razmrvljene cigle.¹¹ Oko 5 cm iznad kostura groba 9 nalazio se kostur djeteta (grob 6) koje je položeno naknadno, ne poremetivši kostur groba 9. Ukop je velikih dimenzija (140x91 cm) i ponešto nepravilan pa je upitno je li do proširenja i nepravilnosti došlo zbog naknadnog ukopavanja djeteta iz groba 6 ili zbog drugih, nama nepoznatih, razloga. Dno ukopa je sjeklo zdravicu.

Dijete je položeno na dno grobne rake u ispruženom položaju na leđa, ruku ispruženih uz tijelo. Nedostaju kosti stopala. Lubanja je pukla pod opterećenjem zemlje iz zapune.

Očuvana dužina kostura je 73 cm. Nalazi se na 55 cm relativne dubine.

NALAZI: U zapuni rake pronađeni su ulomci kasnosrednjovjekovne keramike, dva velika i jedan manji željezni kovani čavao te dislocirane ljudske kosti.

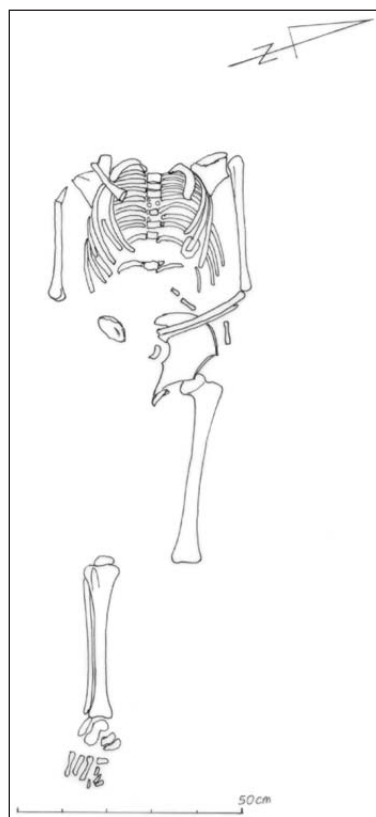
GROB 10 - muškarac, 30 - 35 g. (slika 14)

□ H10c/d, Z-I, 12° prema sjeveru, □ 127,85

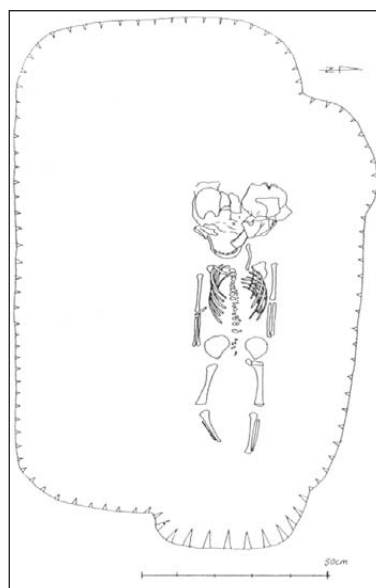
Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće razaznati. Grob 10 nalazi se iznad groba 11. Ukopom groba 11 presječen je grob 13. Kostur groba 10 oštećen je s njegove desne strane ukopom groba koji nije istraživan.

Pokojnik je položen u ispruženom položaju na leđima. Kosti lubanje su oštećene, podlaktične kosti nedostaju ili su poremećene, lijeva nadlaktica i rebra nedostaju.

Dužina kostura je 174 cm. Kostur se nalazi na 70 cm relativne dubine.

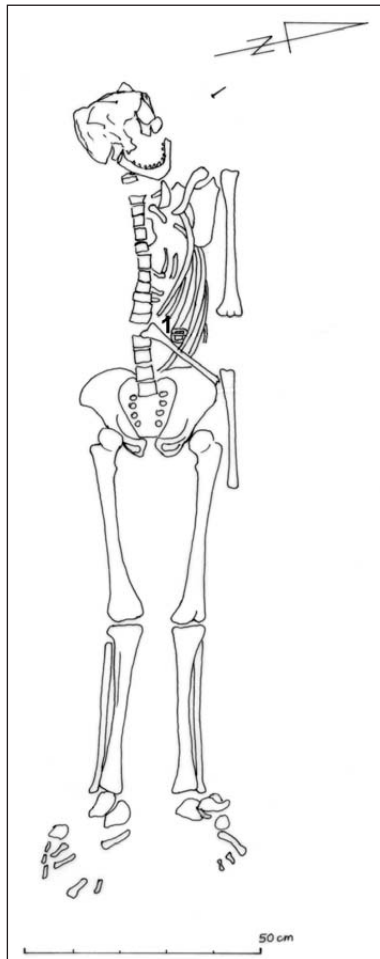

Slika 12: Grob 8

Slika 13: Grob 9

¹¹ Uzorak zemlje U 46, SJ 34 je flotiran. Rezultati lake frakcije predani su na arheobotaničku analizu kojom se utvrdilo da nema sadržaja biljnih ostataka. Arheobotaničku analizu obavila je mr. sc. Renata Šošarić, Botanički zavod Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Slika 14: Grob 10

NALAZI: Na području pojasa, na lijevoj strani između rebara pronađena je željezna pređica s trnom (1). U zapuni su pronađena tri kovana željezna čavla s kvadratično raskucanom glavicom.

1. Pređica s trnom za zakopčavanje, željezna, kovana, kvadratičnog oblika, oštrokutnog, kvadratičnog presjeka alke, duž. 4,5 cm, šir. 4,4 cm, deb. alke pređice 0,55 cm, duž. trna 4,5 cm, deb. baze trna 0,5 cm, tež. 26,9 g.

Stranica alke nasuprotna nosaču trna obavijena je pomičnim dodatkom od tanko kovanog željeza (funkcija mu je da se remen lakše uvodi u pređicu i zakopčava, odnosno remen klizi po tom dodatku) (slika 14:1)

Posebna opažanja pri restauraciji: Na uglovima alke pređice nalaze se koso urezani ukrasi (slika 25). Na pređici se vide i ostaci kože ili tekstila u vrlo oštećenom stanju.

GROB 11 - žena, 25 - 30 g. (slika 15)

□ H10d, Z-I, 7° prema sjeveru, □ 127,73

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće razaznati. Grob 11 leži ispod groba 10. Ukopom groba 11 presječen je grob 13.

Pokojnica je položena u ispruženom položaju na leđima, ruku položenih nisko na zdjelici. Kostilubanje su oštećene, nedostaju kosti stopala.

Očuvana dužina kostura je 148 cm. Kostur se nalazi na 80 cm relativne dubine.

NALAZI: Na desnoj ruci pokojnica je nosila jednostavni brončani prsten (1). U zapuni su pronađene dislocirane ljudske kosti, ulomci kasnosrednjovjekovne keramike.

1. Prsten, brončan, jednostavan, izrađen od savijenog brončanog lima, Ø 1,7 cm, šir. 0,3 - 0,45 cm, deb. 0,15 cm, tež. 0,6 g. Vanjska površina obruča prstena ukrašena je dvama usporednim žljebovima (slika 15:1; slika 26).

GROB 12 - žena 35 - 40 g. (slika 16)

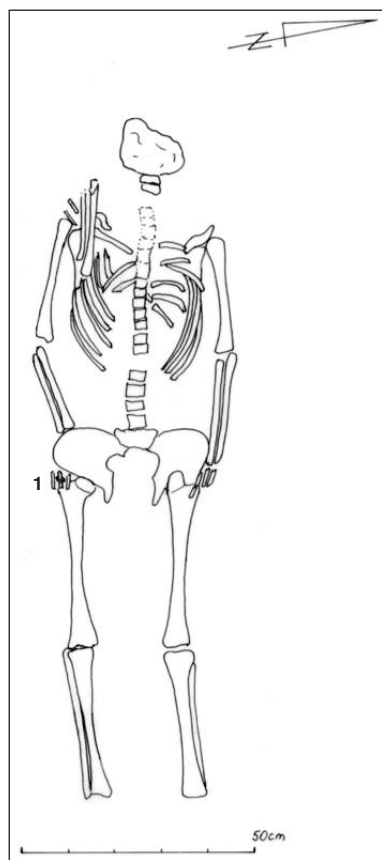
□ F10c, Z-I, 13° prema sjeveru, □ 127,86

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće razaznati. Grob 12 leži ispod groba 1. Ukopavanjem groba 12 presječen je stariji grob 18.

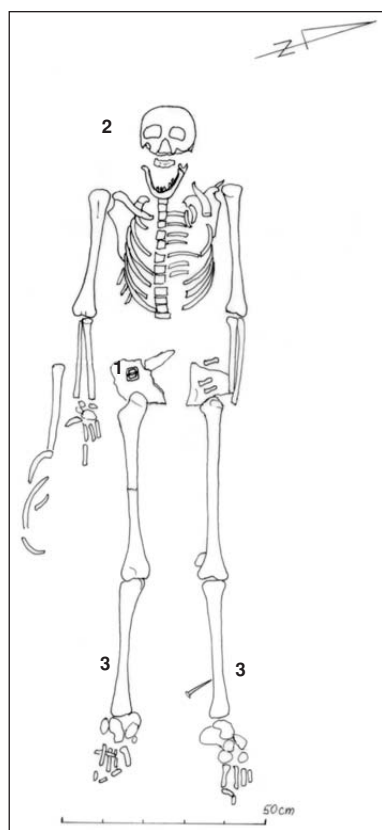
Pokojnica je položena u ispruženom položaju na leđima, ruku ispruženih uz tijelo.

Dužina kostura je 174 cm. Kostur se nalazi na 70 cm relativne dubine.

NALAZI: željezna pređica s trnom nisko na pojasi (desno na zdjelici) (1). S desne strane lubanje u zapuni je pronađeno puca za kopčanje odjeće te je moguće da ne pripada nošnji pokojnice, nego starijem poremećenom ukopu (2). Ispod potkoljениčnih kostiju i uz njih pronađene su željezne kopčice (3). Uz svaku nogu nađeno je pet pari kopčica raspoređenih duž potkoljениčnih kostiju s time da su dva para bila bliže stopalima. U zapuni su pronađeni ulomci keramike, pet velikih željeznih kovanih čavla trokutasto i kvadratično raskucanih glavica te zgura.

Slika 15: Grob 11

Slika 16: Grob 12

1. Pređica s trnom, željezna s tragovima pokositrenja, kovana, kvadratnog oblika, pravokutnog presjeka alke pređice, kružnog presjeka trna i nosača trna. Stranica alke nasuprotna nosaču trna obavijena je pomičnim dodatkom od tanko kovanog željeza. Duž. 2,2 cm, šir. 2,8 cm, duž. trna 2,9 cm, deb. baze trna 0,3 cm, deb. alke pređice 0,4 cm, deb. nosača trna 0,3 cm, tež. 5,1 g (slika 16:1, slika 27).

Posebna opažanja pri restauraciji: tragovi kože (K) i tekstila (T) (slika 27). Ne može se sa sigurnošću utvrditi o kojoj vrsti tkanja se radi, no nit je sukana u tzv. Z smjeru. Vidljivi su i tragovi pokositrenja (vidi trokutaste strelice na slici 27). Osim toga, unatoč vrlo oštećenoj originalnoj površini vide se tragovi urezanih ukrasa (slika 27a).

2. Puce legura kositra i olova, neukrašeno, šuplje, s ušicom za udijevanje. 2x1,3 cm, tež. 6,4 g (slika 16:2, slika 28).

3. Kopčice (ušice i kukice), željezne, ukupno 10 parova. Dim. ušice: 1,35x0,9 cm, dim. kukice: 1,25x0,95 cm, tež. jednog para: 0,8 g (slika 16:3, slika 29).

Posebna opažanja na predmetu: Kopčice su u vrlo fragmentiranom stanju, uglavnom bez egzaktnih spojeva te pri restauraciji nije bilo moguće slijepiti sve fragmente. Ima dosta ostataka organske materije. Tragovi tekstila na kopčicama označenim brojevima 1-4 (slika 29) snimljeni su pod mikroskopom. Na kopčici 1 vide se prava vlakna (slika 29a). Na kopčici 2 vidljiv je otisak vlakana u koroziji vlakna (slika 29b). Na kopčici 3 vidi se struktura tkanine vlakna (slika 29c), a na kopčici 4 vidi se jasno sukanje u desnom ili tzv. S smjeru vlakna (slika 27d). Među dijelovima kopčica nađen je i ulomak drveta, vjerojatno ostatak lijesa.

GROB 13 - muškarac, 35 - 40 g. (i grob 13A - ukop žene, 15 - 20 g.) (slika 17)

□ H10d, Z-I, 4° prema sjeveru, □ 127,82

Mrlju zapune i ukop grobne rake bilo je moguće definirati samo u njezinoj donjoj polovici gdje je bila ukopana u zdravicu. Gornju polovinu rake presjekao je ukop groba 11 na koji je kasnije bio položen i kostur groba 10. Na osnovi očuvanog dijela ukopa vidljivo je da je oblik grobne rake pravokutan, zaobljenih uglova.

Pri istraživanju groba 13 u zapuni je pronađeno mnoštvo dislociranih kostiju od više individua (nekoliko čeljusti i brojne druge kosti), a antropološkom analizom ustanovljen je ukop žene (grob 13A) čiji su kosturni ostaci bili potpuno poremećeni.

Pokojnik je položen u ispruženom položaju na leđima, ruku ispruženih uz tijelo. Nedostaju kosti gornjeg dijela tijela. Očuvane su kosti nogu, dio zdjelice i podlaktica.

Očuvana dužina kostura je 125 cm. Kostur se nalazi na 85 cm relativne dubine.

NALAZI: dislocirane ljudske kosti, ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i jedan ulomak rimske ili kasnolatske keramike u zapuni grobne rake.

GROB 14 - muškarac, 45 - 50 g. (slika 18)

□ H10b/I10a, Z-I, 24° prema sjeveru, □ 127,88

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće razaznati. Prije otkrivanja kostura groba 14 ocrtavala se mrlja čiji je oblik sugerirao drukčiji položaj grobne rake, i to malih dimenzija pa je moguće da je to bio obris rake nekog dječjega groba koji je ležao na grobu 14, a nije se očuvao.

Pokojnik je položen u ispruženom položaju na leđima, ruku prekrivenih na zdjelici. Kost lijeve strane gornjeg dijela tijela i lubanja nedostaju, očito su presječeni kasnijim ukopom koji nije očuvan.

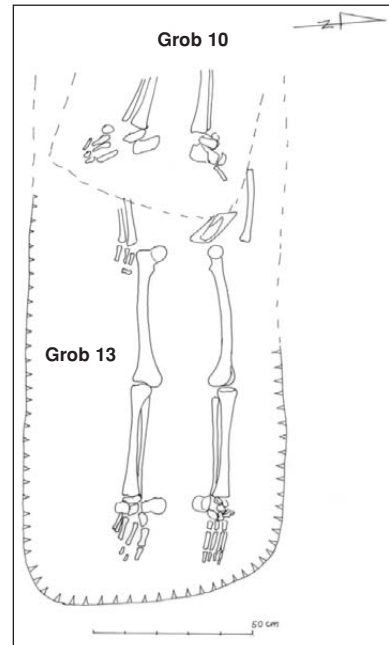
Očuvana dužina kostura je 162 cm. Kostur se nalazi na 70 cm relativne dubine.

NALAZI: tragovi organske materije i željeznog oksida, možda dio završetka remena obložen željeznom oplatom (1); željezna pređica nađena ispod ruku prekrivenih na zdjelici (2). U zapuni su pronađeni ulomci keramike i jedan kovani čavao.

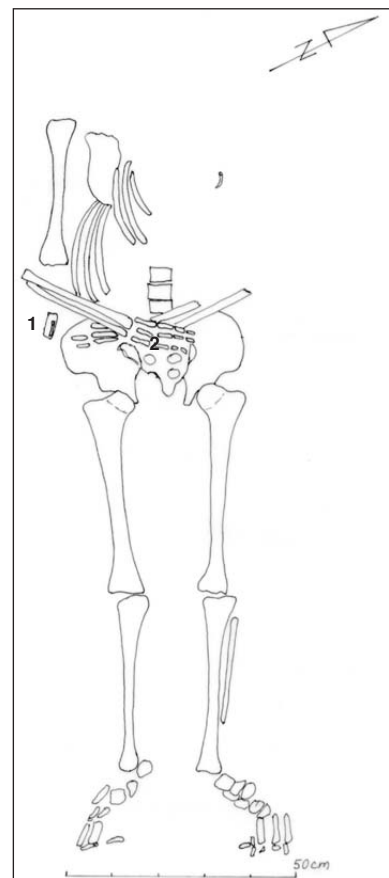
1. Ulomci organske materije, vjerojatno kože, impregnirani željeznim oksidom i mineralizirani (slika 18:1).

2. Pređica s očuvanom bazom trna, željezna s tragovima pokositrenja, kovana, baza alke ravna, pod pravim kutem se izvija u gornji dio gdje je naglašeno bubrežasto proširena i zaobljena. Alka je oštrokutnog, nepravilno kvadratičnog presjeka. Pređica je razdijeljena prečkom koja nosi trn. Šir. alke 6,6 cm, šir. baze alke 5,7 cm, duž. 5,5 cm, deb. zaobljenog dijela alke 0,65 cm; deb. baze alke 0,45 cm, deb. nosača trna 0,6 cm, tež. 28,3 g (slika 18:2; slika 30).

Posebna opažanja pri restauraciji: Nakon restauracije vidljiv urezani ukras unutar kojeg se nalaze tragovi pokositrenja (slika 30a). Na pojedinim djelovima otkriveni su tragovi tekstila i kože. Tragovi kože vidljivi su po cijelom predmetu, a u predjelu trna jasno se vide tragovi ukrasa, vjerojatno s kožnog remena (slika 30b), no u ovom slučaju riječ je isključivo o otisku u zemlji. Ostatak tkanine vidi se jasno na slici 30c. I ovdje se radi o osnovnom tkanju, a nit je sukana u tzv. Z ili lijevom smjeru.

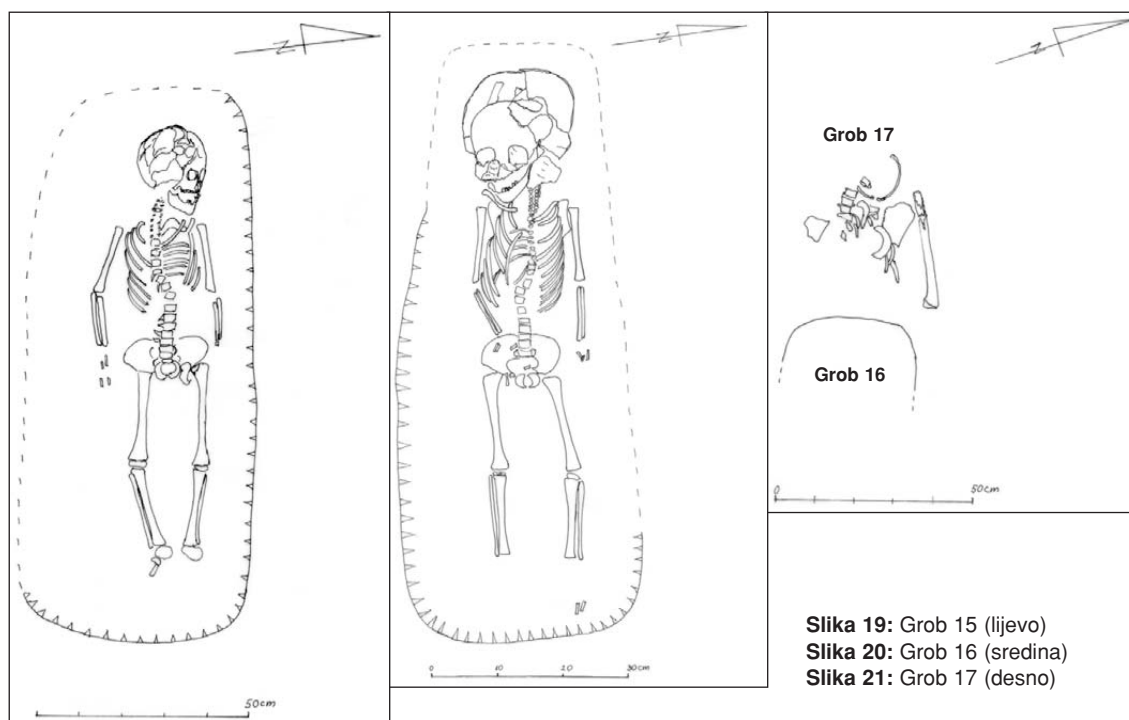

Slika 17: Grob 13

Slika 18: Grob 14

Slika 19: Grob 15 (lijevo)
Slika 20: Grob 16 (sredina)
Slika 21: Grob 17 (desno)

GROB 15 - dijete, 4 - 5 g. (slika 19)

□ H10d/I10c, Z-I, 6° prema sjeveru, □ 127,86

Kostur djeteta položen je na dno grobne rake pravokutnog oblika zaobljenih uglova. Ukop je većim dijelom definiran. S lijeve strane kostura nije jasan. Ukop pri dnu sječe zdravicu.

Dijete je položeno na dno grobne rake u ispruženom položaju na leđa, ruku ispruženih uz tijelo. Lubanja je okrenuta na lijevu stranu. Nedostaje većina kostiju stopala i prstiju ruku.

Dužina kostura je 106 cm. Nalazi se na 70 cm relativne dubine.

NALAZI: U zapuni su pronađena dva ulomka kasnosrednjovjekovne i tri ulomka rimske (latenoidne) ili kasnolatske keramike.

GROB 16 - dijete, 1 - 3 g. (slika 20)

□ H10b/I10a, Z-I, 9° prema sjeveru, □ 127,86

Grobna raka je pravokutnog oblika zaobljenih uglova. Ukop je većim dijelom definiran, no s desne strane kostura nije jasan. Ukopavanjem djeteta iz groba 16 presječen je grob 17. Ukop pri dnu sječe zdravicu.

Dijete je položeno na dno grobne rake u ispruženom položaju na leđa, lijeve ruke ispružene uz tijelo, a desne položene na zdjelicu. Lubanja je okrenuta udesno i pukla je pod pritiskom zemlje. Nedostaje većina kostiju stopala.

Dužina očuvanog dijela kostura je 84 cm. Nalazi se na 70 cm relativne dubine.

NALAZI: U zapuni su pronađeni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike.

GROB 17 - dijete, 12 - 15 g. (slika 21)

□ H10b, Z-I, 17° prema sjeveru, □ 127,94

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće razaznati.

Dijete je položeno u raku u ispruženom položaju na leđima. Kostiju su poremećene i veći dio kostura nedostaje. Oštećen je naknadnim ukopom groba 16.

Očuvana dužina kostura je 40 cm. Nalazi se na 60 cm relativne dubine.

NALAZI: nema.

GROB 18 - muškarac, 30 - 35 g. (slika 22)

□ F10c, Z-I, 19° prema sjeveru, □ 127,83

Mrlju zapune i ukop grobne rake nije bilo moguće razaznati. Tek pri dnu djelomično je definiran ukop grobne rake. Kostur groba 18 presječen je ukopom groba 12.

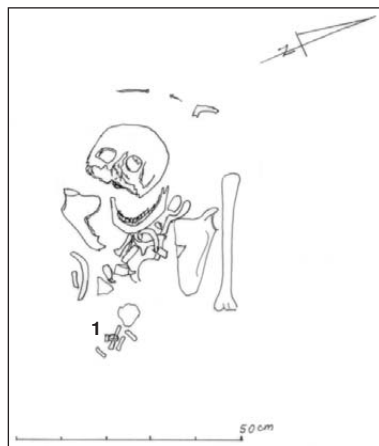
Pokojnik je položen u ispruženom položaju na leđima. Očuvan je samo najgornji dio kostura pokojnika. Kostu su vrlo poremećene.

Očuvana dužina kostura je 55 cm. Kostur se nalazi na 73 cm relativne dubine.

NALAZI: Brončani prsten s krunom i umetkom od stakla (1) nađen je na prstu, međutim kosti su poremećene te nije moguće rekonstruirati na kojoj je ruci nošen. Oko kostiju pokojnika pronađeni su ulomci keramike, dva željezna kovana čavla pravokutno raskucanih glavica te zgura.

1. Prsten, mjed (legura bakra i cinka), staklo, na obruč D-presjeka zalemljena je šesterokutna kruna s umetkom od prozirnog stakla, blago mliječno-bijele boje. Vanjska strana krune ukrašena je gustim plitkim okomitim zarezima. Dim: Ø obruča 2,2 cm, šir. 3 mm, deb. 2 mm, vis. krune 6 mm, šir. krune 1,6 mm, tež. prstena 7,1 g (slika 31).

Posebna opažanja pri restauraciji: Pri čišćenju prstena otkriveni su tragovi tkanine koja je umetnuta prije uglavljivanja oka prstena (slika 31a). Kruna sa staklenim okom pričvršćena je kositrenim limom uz dodatak antimona.

Slika 22: Grob 18

Prema nalazima čavala i spojki za pričvršćivanje drva zaključeno je da su pokojnici u grobne rake polagani u drvenim ljesovima. Položeni su na leđa, ruku prekrivenih na zdjelici ili ispruženih uz tijelo. U dosad istraženim grobnim cjelinama nije prisutan položaj prekrivenih ruku na prsima, s mogućim izuzetkom groba 1. Orijeatcija grobova je zapad (glava) - istok (noge), s manjim otklonima. S obzirom na to da su odstupanja svih grobova u okvirima do 24° prema sjeveru (najučestalije do 10°), osim groba 2 koji je imao otklon od 14° prema jugu, ne možemo računati s kronološkim razlikovanjem grobnih cjelina u odnosu na njihovu orijentaciju.

Izdvoja se položaj pokojnika savijenih nogu iz groba 4, čiji je gornji dio kostura uništen naknadnim ukopom jame. Grobovi sa skeletima u zgrčenom položaju poznati su na grobljima bjelobrdskeg kulturnog kruga (opširnije: Demo, 1984., 342. i bilj. 115 i 116), a javljaju se ponovno na kasnosrednjovjekovnim grobljima, i to ne kao izraziti zgrčenci, nego kao skeleti položeni na leđima, a nogu savijenih na desnu ili lijevu stranu. Takvom ritusu vjerojatno pripada i ukop muškarca u grobu 4. Kako mu nedostaje gornji dio tijela, nije moguće reći je li riječ o zgrčencu u pravom smislu ili o primjeru savijanja nogu i prebacivanja na desnu stranu. Bitno je naglasiti kako se grob 4 ne nalazi na nekom izdvojenom položaju, na rubu groblja. Ne smijemo zanemariti ni činjenicu da je muškarac iz groba 4 imao tešku frakturu koljena koja je zarasla i koju je prebolio, no možda je uzrokovala određene tegobe tijekom njegova života (skvrčenost, šepanje) koje su mogle imati za posljedicu ukapanje u položaju savijenih nogu. U starijem horizontu kasnosrednjovjekovnoga groblja oko crkve Sv. Emerika podno Kamengrada kraj Koprivnice pronađen je ukop individue ispružene na leđima, ruku savijenih i podignutih iznad

glave, a nogu zgrčenih na lijevu stranu (Demo, 1984., 342., sl. 21:1). Ukopi pokojnika u položaju savijenih nogu registrirani su i na kasnosrednjovjekovnim grobljima u kraškom polju Buško blato između Livna i Duvna, i to na lokalitetima Kraljičin nasip (dijete iz groba 12) i Glavica (grob 39) datiranima u razdoblje od početka 14. pa do kraja 15. stoljeća (Miletić, 1982.).

U zapunama grobova pronađene su i dislocirane ljudske kosti. Antropološkom analizom uz individuu istraživanu pod oznakom "grob 13" (muškarac) ustanovljen je stariji ukop žene (grob 13a) čiji su kosturni ostaci bili potpuno poremećeni. Pri iskopavanju groba 13 prepoznati su kosturni ostaci više individua (nekoliko čeljusti i brojne druge kosti), no sve su bile poremećene. S obzirom na to, možemo konstatirati da je u grobnim cjelinama prepoznato 19 individua. Zamijećena je velika smrtnost djece. Od ukupnog broja individua 12 je odraslih (6 muškaraca i 6 žena), a 7 djece. Na osnovi našeg broja istraženih individua mogli bismo zaključiti da su žene umirale mlade.

Analizom kostiju iz poremećenih slojeva utvrđen je najmanji mogući broj osoba - 20 odraslih i 6 djece - na temelju najvećeg broja pojedine kosti u uzorku, u ovom slučaju lijevog femura.

NALAZI IZVAN GROBNIH CJELINA

1. Novac, ulomak, srebrni, denar Ludovika I.

Nađen u oranom sloju u □ F10c.

Ø 1,48 mm, tež. 0,331 g (slika 32, slika 32a)

Denar (ulomak)

Ugarska; 1359. - 1371. g. (Pohl, 1982., 79.); 1358. - 1371. (Huszar)

Ludovik I. (1342. - 1382.)

AV: S LADIS - LAVS . R

Anžuvinski grb između tri ljljana

RV: + LODOVICI [r ungar]IE

Kralj s helebardom u desnoj ruci i kraljevskom jabukom u lijevoj ruci, [u polju desno oznaka kovnice ?].

Kovnica: nečitljivo¹²

2. S-karičica, brončana, tragovi posrebrjenja na vanjskoj površini, izvitoperena, S-petlja usko raskucana (slika 33).

Pronađena u oranom sloju u □ F10b. :x=4,44 m, y=3,15 m, z=128,19 m

opseg, tj. duž. karike (do S-petlje) 6,5 cm, tež. 1,2 g.

3. Ostruga s kotačićem, željezna, krakovi djelomično očuvani (slika 34).

Ostružni luk u petnom dijelu trokutasto proširen. Kratak trn ostruge sužuje se prema vrhu, rascijepljen je u obliku slova V (slika 34a) i završava masivnim kupolastim ispupčenjima na vanjskim stranicama kod osovine kotačića (slika 34b). Deseterokraki kotačić oštećen: svi krakovi su kraći osim kraka između rascijepljenog dijela trna koji ukazuje na izvornu veličinu, odnosno na promjer kotačića - 3,4 cm.

¹² Ekspertizu ulomka novca obavio je dr. sc. Željko Demo iz Arheološkog muzeja u Zagrebu kojemu ovom prigodom zahvaljujemo na ponuđenoj pomoći.

Pronađena u oranom sloju u □ G10d: x=4,81 m, y=1,78 m, z=128,35 m.

Očuvana duž. krakova: 6,2 cm, odnosno 4,4 cm.

Duž. trna s kotačićem 3,1 cm, duž. trna bez kotačića 2,3 cm, očuvani Ø kotačića 2,8 cm (stvarni: 3,4 cm), polumjer neoštećenog dijela kotačića 1,7 cm, tež. 36,1 g.

Uz oštećenu ostrugu pronađen je komad kovanoga željeza za koji se ne može reći pripada li ostruzi: duž. 3,9 cm, deb. 0,5 x 0,3 cm, tež. 3,4 g.

Posebna opažanja pri restauraciji: Oštećenje krakova vjerojatno je nastalo prije prestanka upotrebe samog predmeta, što se vidi po korozijskom sloju originalne antikne površine.

- 4. Lonac**, keramički S-profilacije, sivo-oker boje izvana, iznutra oker s crnim tragovima gorenja i zagorjelim željeznim oksidima, glina s primjesama pijeska, tanke stijenke, jednostavno zaobljen rub, plitki vrat, najveća širina lonca na području ramena, tragovi okomita zaglađivanja rijetkom glinom na ramenu, brzo rotirajuće lončarsko kolo (slika 35).

Nađen u □ F10c: x=0,05 m, y=0,25 m, z=128,16 m.

Ø ramena 23,5 cm, visina 26,8 cm, Ø otvora 19 cm, Ø dna 11,3 cm.

Lonac je pronađen na relativnoj dubini od 40 cm. Ako se radilo o ukopu, nije ga bilo moguće raspoznati od okolnog sloja. Fizički se nalazi iznad svih pronađenih grobova u tome dijelu iskopa. Uzorak zemlje iz lonca je prosijan kroz sito. U loncu su pronađeni kosturni ostaci djeteta (perinatalna smrt, dakle oko 7. do 9. lunarnog mjeseca trudnoće).

- 5. Lonac**, keramički, S-profilacije, sivo-oker boje izvana, iznutra oker, glina s primjesama pijeska, tanke stijenke, jednostavno zaobljen rub, plitki vrat, naglašen trbuh, trbuh ukrašen plitkom plastičnom trakom s otiscima prstiju, tragovi okomita zaglađivanja rijetkom glinom na ramenu, brzo rotirajuće lončarsko kolo (slika 36).

Nađen u □ G10c: x=1,55 m, y=2,00 m, z=128,28 m.

Ø trbuha 24,6 cm, visina 25,5 cm, Ø otvora 18 cm, Ø dna 11,1 cm.

Lonac je pronađen na relativnoj dubini od 30 cm. Ako se radilo o ukopu, nije ga bilo moguće raspoznati od okolnog sloja. Fizički se nalazi iznad svih pronađenih grobova u tome dijelu iskopa. U loncu su pronađeni kosturni ostaci djeteta (perinatalna smrt - oko 7. do 9. lunarnog mjeseca).

- 6. Predica** s trnom, željezna s tragovima pokositrenja, kovana, oštrokutnog, nepravilno kvadratičnog presjeka, nosač trna ravan, pravokutnih uglova iz kojih je izvučen naglašeno zaobljen bubrežasti gornji dio alke predice (slika 37).

Pronađena u □ H10: x= 3,14 m; y=1,87 m, z=128,03 m.

Duž. 5,5 cm, šir. zaobljenog dijela alke 7,0 cm, šir. nosača trna 6,0 cm, deb. zaobljenog dijela alke 0,75 cm, deb. nosača trna 0,55 cm, duž. trna 5,2 cm, deb. baze trna 0,6 cm, tež. 37,4 g.

Posebna opažanja pri restauraciji: tijekom čišćenja otkriveni su tragovi tekstila, kože i pokositrenja. Struktura tekstila ukazuje na tzv. osnovno tkanje (slika 37a).

- 7. Ulomak karičice** (?), jednostavne, od brončane žice, neočuvanih krajeva (slika 38).

Površinski nalaz 1999. godine, oko 30 m južnije od meandra koji okružuje uzvišenje na kojem su provedena istraživanja 2002. godine. Šir. žice 0,2 cm, tež. 2,0 g.

- 8. Pločica prstena**, unutar urezane kružnice uz sam rub pločice nalazi se središnji motiv: ukras urezivanjem triju paralelnih okomitih ureza, djelomično ukrašena motivom riblje kosti. Lijevo, plići urez moguće predstavljati strelicu (ili grančicu?), a ostala dva slična velikom slovu I. Na

desnoj strani je urezana zvjezdica jednostavnih krakova. Na donjoj strani pločice trag lemljenja na spoju s obručem koji nedostaje (slika 39).

Površinski nalaz 1997. godine na položaju Cirkvišće. Ø 1,7 cm, deb. 0,1 cm, tež. 1,0 g.

Nakon iznesenih podataka o rezultatima iskopavanja pokušat ćemo što preciznije datirati pronađene nalaze prema njihovu obliku i kontekstu u kojem su pronađeni, a s ciljem rekonstruiranja vertikalne stratigrafije nalazišta.

Kao najstariji pronađeni predmet iz arheoloških istraživanja može se opredijeliti S-karičica koja, nažalost, potječe iz poremećenog oranog sloja (slika 33). S-karičica je tip nakita koji je uobičajen i široko rasprostranjen od 10. do 13. stoljeća. Karakteristični su nalazi na tom i širem prostoru u grobljima na redove tzv. bjelobrdskog kulturnog kruga i nosile su se vjerojatno nanizane na traci ili upletene u kosu. Problematikom bjelobrdskog kulturnog kruga bavilo se više autora i o tome postoji opsežna literatura (v. npr. radove J. Gieslera, Ž. Tomičića i Ž. Deme). S-karičice su pronađene i u grobljima oko crkve i datirane su u 12. i 13. stoljeće (Bóna, 1978.). Ovom prigodom ne bismo se upuštali u opredjeljivanje karičice u određeni tip niti bismo ulazili u raspravu o preciznijoj dataciji S-karičice iz Cirkvišća. Na osnovi tog pojedinačnog nalaza izvan grobne cjeline ne možemo kategorično tvrditi da se tu nalazilo groblje od 10. do 13., odnosno 14. stoljeća, ali postoji velika vjerojatnost za takvu pretpostavku. S-karičica na groblju na kojem su se u kasnijim vremenima pokopavali pokojnici kroz dulje razdoblje, i to vrlo učestalo, ukazuje na izraziti sakralni karakter mjesta pa ne bi čudilo postojanje kontinuiteta ukopavanja od starijih vremena. Ako uzmemo u obzir i blizinu ranosrednjovjekovnog nalazišta naseobinskog karaktera na položaju Ledine, udaljenog od Cirkvišća samo 1 km, datiranog nalazima keramike i C14 metodom,¹³ pretpostavka o postojanju groblja iz tog ranog razdoblja još više dobiva na težini (Sekelj Ivančan, Tkalčec, 2003.). Tome u prilog ide i činjenica da je na širem prostoru Torčeca površinskim arheološkim pregledom utvrđeno postojanje više ranosrednjovjekovnih lokaliteta naseobinskoga karaktera (Sekelj Ivančan, Zvijerac, 1997.). U svakom slučaju S-karičica nam govori o prisutnosti čovjeka na samom položaju Cirkvišće u nekom kraćem ili duljem razdoblju između druge polovine 10. i prvih desetljeća 13. stoljeća. Najbliži sličan nalaz potječe s nedalekog lokaliteta Đelekovec - Ščapovo na kojem je istraženo 137 grobova iz dvije faze ukopavanja. Prvi sloj ukopavanja u kojem su uz glave pokojnika pronađene S-karičice datiran je novcem u funkciji obola do prve polovice 13. stoljeća, vjerojatno do vremena prodora Tatara u te krajeve. Mlađi sloj ukopavanja autori su vezali uz osnivanje župe u Đelekovcu, navedene u popisu iz 1334. godine (Buturac, 1984., 76.). Sličnosti s Cirkvišćem nalazimo i u mlađem horizontu toga groblja, gdje je nađeno mnoštvo kasnosrednjovjekovne keramike u grobovima i izvan njih, a koji upućuju na naseobinske elemente. Pojednosti s iskopavanja nisu opširnije objavljene pa nije moguće usporediti druge detalje koji bi možda ukazivali na određena ista događanja na oba lokaliteta (Šmajer, Kolar, 1975., 130.-133., T. LXIV-LXV; Kolar, 1976., 111., 112.; Šmalcelj, 1986., 132., 139., Sl., 84).

Još jedan nalaz ukazivao bi na stariji horizont Cirkvišća. Riječ je o predmetu od kružno savijene brončane žice, nađenom oko 50 m južnije od položaja na kojem su se odvijala arheološka istraživanja (slika 38). Međutim, kako mu nedostaju krajevi, ne može se sa sigurnošću reći radi li se o tipu jednostavnih karičica kakve su se koristile na širokom području. Na

¹³ Prema oblicima, fakturi i ukrašavanju posuda lokalitet Torčec - Ledine mogli bismo opredijeliti u razdoblje 9. i 10. stoljeća. Analiza dva uzorka ugljena C14 metodom dala je raspon kalibracije od 9. do početka 12. stoljeća, a vrijednosti im se poklapaju od kraja 10. do kraja 11. stoljeća.

starohrvatskim grobljima na području Dalmacije nosile se uglavnom u paru (s time da su ponekad u grobu bile dvije po dimenzijama različite karičice), a nalažene su ispod ili sa strane lubanje pokojnika. Smatraju se prvim proizvodima domaćih radionica i datiraju od 9. do 12. stoljeća, a sporadično se javljaju i kasnije (Jelovina, 1982.). Na lokalitetu Vukovar - Lijeva bara (ranosrednjovjekovnom groblju bjelobrdске kulture od 10. do 11. stoljeća) jednostavne karičice činile su gotovo 70% svih primjeraka naušnica i sljepoočničarka (Demo, 1996., 47.).

Nalaz ostruge s kotačićem iz oranog sloja otvara mogućnost da je torčanski kraj predstavljao prolaznu zonu specifičnog društvenog sloja - viteške konjice u 13. ili 14. stoljeću (slika 34). Uzrok pojavi ostruga s potpuno novom vrstom trna - s kotačićem logično možemo tražiti u pojavi novih jahačkih tehnika (Ruttkey, 1976., 351.), odnosno javlja se u vremenu kada konjica ima najvažniju ulogu u povijesti ratovanja (Nikolić, 1956., 69.). Pojava ostruga s kotačićem prvobitno se datirala na kraj 13. i početak 14. stoljeća (Zschille, Forrer, 1899., 10.). No, kasnija su istraživanja pomaknula dataciju u prvu polovinu 13. stoljeća (neki autori se zalažu i za 12. stoljeće). Poznate su u plastičnoj umjetnosti 13. stoljeća: prikazane su na skulpturama Sv. Mauricija i Sv. Inocenta u koru katedrale u Magdeburgu (datacija - između 1210. i 1220. g.) (Nickel, 1961.). Nešto manje popularne bile su na jugu Europe, npr. u Italiji se ne javljaju prije 14. stoljeća, u Španjolskoj je još krajem 13. stoljeća korišten stariji tip ostruga na trn (u grobu kralja Alfonsa IV. (1284. - 1295.) raskošne ostruge na trn). Ipak, diljem srednje Europe već u 13. stoljeću ostruge s kotačićem u potpunosti zamjenjuju ostruge na trn. Vrlo su dobro tipološki obrađene do 14. stoljeća. Z. Hilcerówna je 1956. objavila kapitalan rad za proučavanje tipologije ostruga od 10. do 13. stoljeća. Odredila je ostruge s kotačićem kao tip III. Proučila je mnoštvo primjeraka ostruga iz raznih europskih zemalja datiranih u drugu polovinu 13. stoljeća te je poljske ostruge datirala u zadnju četvrtinu 13. i početak 14. stoljeća. Pionirsko mjesto u skali pokušaja stvaranja kronološke tipologije srednjovjekovnih ostruga u Poljskoj ima rad S. Kolodziejčkog (1985.) koji ostruge u Maloj Poljskoj razvrstava na više varijanti - od A do K, prihvaćajući osnovnu odrednicu Hilcerówne da ostruge s kotačićem spadaju u zaseban tip III (Blonski, 2000. i literatura). Ostruge sa savijenim krakovima i nadolje zakrenutim trnom s kotačićem Ruttkey svrstava u ostruge grupe C i razvrstava ih na tri varijante prema pločicama za vezivanje remena na krajevima krakova: vertikalna ušica (prstenčić za kvačicu); plosnata okrugla pločica s okruglom rupom i pravokutna pločica s dvije usporedne male rupe za remenje (Ruttkey, 1976.).

Daljnji razvoj ostruga u srednjem vijeku nastavlja se isključivo iz tipa ostruga s kotačićem, a sastoji se u produživanju trna s kotačićem te sve bogatijoj pripadajućoj opremi mehanizma za pričvršćivanje ostruge na obuću. Ostruge tog tipa koriste se do kraja 17. i početka 18., a znatno pojednostavljene i u 19. i 20. stoljeću (Demo, 1984., 326.). Problem s kojim se suočavamo pri pokušaju datiranja ostruge iz Cirkvišća je nedostatak krajeva ostružnih lukova s mehanizmom za pričvršćivanje - koji su bitni za precizno datiranje, ali na osnovi njezina kratkog trna te šiljastog kuta pod kojim se spajaju krakovi ona bi odgovarala opremi konjanika koji još ne nosi puno oklopno odjelo, kakvo se nosilo u 15. stoljeću, nego pancirno kakvim su se opremali konjanici 13. i 14. stoljeća. Analogije joj nalazimo u ostruzi iz Biskupije - Crkvine kod Knina (Vrsalović, 1963., 160., T.VI, 23). Iako biskupijska ostruga ima 12 krakova na kotačiću, njezin trn koji završava masivnim ispupčenjima pri osovini za kotačić te njezino ojačano tjeme luka vrlo su slični ostruzi iz Cirkvišća. Vrsalović biskupijsku ostrugu opredjeljuje u najraniji tip ostruge s kotačićem - ranogotički i datira u 14. stoljeće, oslanjajući se pri tome na tipologiju Zschillea i Forrera. Slični našoj, ali ne i identični primjerci ostruga iz 13. stoljeća nađeni su na području Mađarske. Robusni trn mađarskog primjerka odgovara našem primjerku s Cirkvišća, ali je drukčije izveden kotačić gustih tankih zrakastih krakova, kao i zadebljanje u obliku rozete na

vanjskim stranicama trna (Kalmár, 1971., 360., sl. 56a). Naš kotačić je izveden poput jednog drugog primjerka ostruge, datirane također u 13. stoljeće (Kalmár, 1971., 360., sl. 56b). Još jednu analogiju predstavlja ostruga s kotačićem s deset krakova iz Češke iz burga Tepenec kod Jívove (Burian, 1971., Tab. 47, 2). Na srednjovjekovnom kompleksu Rozprza u Poljskoj, koji čini gradište i nekoliko otvorenih naselja uz rijeku, tijekom iskopavanja uočene su četiri faze razvoja lokaliteta. U posljednjoj fazi nalazišta datiranoj u sredinu 13. do druge polovice 14. stoljeća pronađena je ostruga sa željeznim kotačićem veoma slična našoj, nešto nježnijeg trna (Chmielowska, 1982., 180, T.VI, 17). Uspoređujući ostrugu iz Cirkvišča s ostrugama tipa III A-D datiranim od sredine 13. do sredine 14. stoljeća (Blonski, 2000.), odnosno s ostrugama Ruttkayeva tipa C, uviđamo mnoge zajedničke značajke, ali suočavamo se s nemogućnošću cjelovite komparacije zbog nedostatka krajeva njezinih ostružnih krakova. Stoga bismo ostrugu iz Cirkvišča mogli datirati u šire razdoblje - od 13. do sredine 14. stoljeća. Možda bismo ovaj nalaz trebali promatrati i u kontekstu neposredne blizine zemljane utvrde (nizinskoga gradišta) koja se nalazi oko 200 m zapadno od Cirkvišča na položaju Gradić. C14 analizom dokazana je gradnja utvrde od druge polovine 12. do kraja 13. stoljeća (Sekelj Ivančan, Tkalčec, 2003.a).¹⁴

Nalaz denara Ludovika I. (1342. - 1382.) (slika 32, 32a) u ovom slučaju nam ne predstavlja databilan nalaz za sam sloj, nego ukazuje ili na korištenje tog novca u 15. stoljeću u vezi s naseljem koje je tada egzistiralo na tom području ili na to da je bio stavljen kao prilog u grob uz pokojnika ako je u tom razdoblju na tom groblju trajalo ukopavanje. Sloj u kojem je novac nađen, na osnovi dosadašnjih rezultata istraživanja, mogao bi biti ostatak kasnosrednjovjekovnog humusa poremećenog kasnijim ukopima.

Postavlja se pitanje može li se na temelju odnosa između grobnih cjelina i nalaza u njima rekonstruirati koliko je nivoa ukopavanja bilo na Cirkvišću. Na dosad istraživanoj površini susreli smo se u nekoliko slučajeva s grobovima koji su preslojili ili uništili jedni druge. To su primjeri odnosa groba 10 (muškarac) koji se nalazio iznad groba 11 (žena), a ukopavanjem groba 11 presječen je gornji dio groba 13 (muškarac). Već pri istraživanju groba 13 u njegovoj su zapuni zabilježeni kosturni ostaci više individua (nekoliko čeljusti), a antropološkom analizom kostiju unutar zapune izdvojene su kosti žene (grob 13a) čiji je kostur bio uništen ukopom groba 13. Ovdje bismo upozorili na mogućnost da je grob 13a bio već zaboravljen kada je ukopan grob 13, a da je u vremenu ukopavanja groba 11 i grob 13 možda bio zaboravljen. U vrijeme ukopa groba 10 vjerojatno je postojalo sjećanje na njegov položaj (ili na neki način obilježavanje grobne rake) te je pokojnik iz groba 10 namjerno i pažljivo položen iznad groba 11. Pokušamo li sliku razjasniti analizom nalaza iz grobova (prsten iz groba 11 i pojasna pređica iz groba 10), nailazimo na problem zbog široke pojave tih nalaza kroz dulje razdoblje.

Sljedeći primjer je situacija zabilježena u □ F10: ispod groba 1 (muškarac) nalazio se grob 12 (žena), čijim je ukopavanjem oštećen kostur groba 18 (muškarac). Lubanja muškarca iz groba 18 bila je in situ, kosti gornjeg dijela tijela sklonjene su prema lubanji, a donji dio kostura potpuno nedostaje. Muškarac iz groba 18 nosio je prsten s krunom i umetkom od bijelog stakla (slika 31). Analogiju tom prstenu nalazimo u Begovači - Biljanama Donjim kod Zadra, iako prsten iz Cirkvišča ima lijevani, a iz Biljana Donjih limeni obruč (Jelovina-Vrsalović 1981; str. 81, T XI, grob 228). Autori prsten široko datiraju od 9. do 12. stoljeća, ali napominju da se slični javljaju

¹⁴ Unutar novootkrivenog bedema 2002. godine pronađeni su pri samoj zdravici ostaci trupaca za koje su dobiveni rezultati C14 analize s rasponom kalibracije AD 1150-1280 sa 51% vjerojatnosti, a neki rasponi ukazuju i na starije datume - čak 11. stoljeće, no s manjim postotkom vjerojatnosti.

od kasne antike pa do u kasni srednji vijek (Jelovina-Vrsalović 1981:122). Međutim, u svom radu o nakitu 14. stoljeća Jakšić prsten iz groba 228 iz Biljana Donjih izdvaja kao karakterističan oblik prstena 14. i prve polovice 15. stoljeća na temelju svojih istraživanja trojagodnih naušnica pronađenih u zatvorenim grobnim cjelinama s nalazima novca 14. stoljeća i dvije ostave srebrnog novca s početka 15. stoljeća. Naime, u istom horizontu na grobljima Sv. Spas, Biljane Donje, Crkvina u Biskupiji i Smrdelje kod Skradina trojagodne naušnice pronađene su u grobovima s prstenima od tankog kovanog lima (naš je lijevan) s malim okovom u kojem je zrno od staklene paste (Jakšić, 1984., 332., 334.). Ako nalaz prstena iz groba 18 datiramo od druge polovine 14. do sredine 15. stoljeća, moguće je razjasniti odnos toga groba prema ukopima grobova 12 i 1. Naime, dio pokojnikovih kostiju bio je sklonjen u gornji dio pretpostavljene rake u trenutku ukopavanja pokojnika u grobove 12 i 1 koji su bili neporemećeni. Na temelju toga moguće je pretpostaviti da su ukopi 12 i 1 ukapani na mjesto zaboravljenog ukopa 18, djelomično ga oštetili i uklonili te da su mlađi od njega. Nalazi nakita i dijelova nošnje iz grobova 1 i 12 nisu u arheološkom smislu databilni - javljaju su kroz dulje razdoblje kasnog srednjeg i novog vijeka.

Puce iz zapune groba 12 ima analogije u brojnim grobljima na području dalmatinske Hrvatske (slika 28). Spada u prvu skupinu jednostavnih puceta (prema Jelovini) koji se javljaju na više lokaliteta datiranih od 9. do 12. stoljeća iako se često javljaju i u kasnom srednjem vijeku pa i do današnjih dana (Jelovina, 1976., 113.-114.). Iako se općenito mogu široko datirati, veoma slični primjerci našem pucetu (čiji donji dio nije izrađen od dvije polutke, nego u jednom komadu) pronađeni su na lokalitetu Mihaljevići - Varošite kod Rajlovca u Bosni. Naime, u grobu 38 u kojem je pokopana žena pronađeno je na prsima pet srebrnih loptastih puceta s petljom za ušivanje. Uz to, pronađena je uska tekstilna traka i novac italijanskih gradova - 4 pikola (torinski knez Amadeo IV. /1232. - 1253./, dužd Lorencio Tjepolo /1268. - 1275./ te dva neodređena mletačka novčića)(Jovanović, 1979., 118., 162., T.V.1). Autor je grob zbog nalaza novca datirao najranije u drugu polovinu 13. stoljeća, međutim za puceta navodi da su bila u uporabi i prije i mnogo kasnije od tog vremena. Kopčice (ušice i kukice), poput onih iz groba 12 (slika 29), javljaju se na srednjovjekovnim grobljima (Jelovina-Vrsalović, 1981., T. XXXV, 94, grob 507). Služile su za kopčanje odjeće pokojnika, a korištene su na širokom prostoru i u dugom razdoblju u kasnom srednjem pa kasnije u novom vijeku, a upotrebljavaju se i danas.

Iznenadujući je nalaz ogrlice od plavih i žućkasto-prozirnih perli koju je nosio pokojnik iz groba 1 (slika 23). Takva ogrlica, prema dosadašnjim iskustvima arheologa, ukazivala bi na ukop ženske osobe. Možda je starac iz groba 1 imao specifičan status u društvu? Ili je taj slučaj još jedan u nizu pokazatelja našeg slabog poznavanja ukusa i načina odijevanja i ukrašavanja čovjeka kroz prošlost. Što se tiče vremenskog opredjeljenja ogrlice - arheološka literatura ukazuje na to da se većina oblika i tipova perli, odnosno ogrlica ne može tipološki datirati niti razvrstati jer se javljala tijekom šireg razdoblja (Jelovina-Vrsalović, 1981., 124.-125.).

Niti pojasne pređice nisu mjerodavan tipološki materijal za precizno datiranje jer se jednostavni oblici četvrtastih pređica upotrebljavaju kroz široko razdoblje srednjeg vijeka. Iako se od vremena vladavine Ludovika Anžuvinskog u grobnim nalazima susrećemo s pojavom modne, stilske opreme koja zamjenjuje narodnu nošnju (dakle pojava ukrašenih pojasnih pređica i kopči, učestalija pojava raznovrsnijeg nakita u grobljima od kraja 13., a s težištem u 14. stoljeću i dalje), u većini grobova (osobito običnog pučanstva) pokojnici se nastavljaju pokapati s jednostavnom odjevnom nošnjom, opremom i nakitom. Jednostavne pređice pravokutnog, četvrtastog ili D-oblika koje susrećemo u kasnosrednjovjekovnim grobljima nalazimo i u novovjekovnim grobovima 19. stoljeća. Stoga je obične pojasne pređice od 13. do 19. stoljeća teško tipološki razlikovati i datirati. Prema obliku pređice i trna Jelovina pređice iz starohrvatskih grobova svrstava u četiri skupine. Pređica iz SJ 004 u □ H10 (slika 37) približavala bi se njegovoj

1. skupini, a to su pređice većih i manjih dimenzija izrađene od željeza, polukružnog oblika s jednom, dvije ili tri igle za zakopčavanje (Jelovina, 1976., T. LVI,6; Petrinec, 1996., 33, grob 384a). Datacija po Jelovini je 9. do 12. stoljeće, ali ostavlja mogućnost trajanja i u dosta kasnijim razdobljima. Slična pređica nešto manjih dimenzija (kojoj nedostaje trn) nađena je u Mađarskoj na lokalitetu Muhi. Datacijski nije bliže opredijeljena, ali većina materijala s tog lokaliteta pripada razdoblju Arpadovića i kasnog srednjeg vijeka (Michnai, 1982., 126., Abb.1., 12). Oblikom je pređici iz SJ 004 bliska i pređica iz groba 14 (slika 30). Tijekom istraživanja ostataka naselja iz 12. do kraja 13. stoljeća na Rudinama podno grada Braničeva u Srbiji pronađena je slična željezna pređica. Prema autorima, pređica je uobičajenog oblika koji se često susreće na srednjovjekovnim nalazištima širom Balkana (Popović, Ivanišević, 1988., 140, Sl. 14, s navedenom literaturom). Na kasnosrednjovjekovnom groblju oko crkve Sv. Emerika podno Kamengrada kraj Koprivnice utvrđena su dva horizonta ukopavanja. U mlađem horizontu, kojem je donja granica prva polovina 15. stoljeća, zamijećena je odsutnost okruglih pojasnih pređica, a karakteristični su nalazi pređica četvrtaste forme (Demo, 1984., 350.). Analogije pređici iz groba 10 (slika 25) nalazimo na kasnosrednjovjekovnom groblju u Zagrebu - franjevačka crkva, Opatovina.¹⁵ Pređici iz groba 12 (slika 27) po obliku je slična nešto veća pređica s lokaliteta Muhi koja nema dodatak od tanko kovanog željeza (Michnai, 1982., 126., Abb.1., 5). Po obliku identična pređici iz groba 12 (no nemamo mjere) pređica je s lokaliteta Zalužany (Slovačka) gdje je otkriveno naselje koje je egzistiralo od druge polovine 13. do kraja 15. stoljeća (Polla, 1962., 144: Obr. 111., 1). Navedeni analogni primjeri pređica, kao što je vidljivo, datirani su u određeni horizont prema drugim nalazima s tih nalazišta te većina autora ostavlja mogućnost trajanja oblika kroz dulje razdoblje sve do današnjih dana. Nalazi pređica iz Cirkvišča predstavljaju prilog poznavanju repertoara tih nalaza, a tek će se intenzivnijim arheološkim istraživanjima kasno i novovjekovnih groblja moći tipološko-kronološki razvrstavati.

Oštećeni prsten, odnosno pločica prstena s nejasnim ukrasom (slika 39), pronađena 1999. godine u površinskom pregledu položaja Cirkvišče, pruža mogućnost za opću atribuciju grupi prstenova objavljenih u arheološkoj literaturi čija se datacija kreće od 13. do 15. stoljeća kada se javljaju bogatije forme obruča i krune. Tada dolazi do intenzivnije proizvodnje nakita te se javljaju novi oblici i motivi ukrašavanja. Prstenje se radi od kvalitetnijeg materijala i usavršavaju se tehnike izrade. Prsten postaje iznimno cijenjen nakit. On ne predstavlja samo ukrasni predmet, nego svojim ornamentom, natpisom ili heraldičkim znakom ukazuje i na položaj njegova vlasnika u društvenoj hijerarhiji toga doba. Brončani prsten iz groba 5, čija je vanjska površina ukrašena poprečno urezanim linijama tako da se doima narebrenom (slika 24), ima paralele u groblju Sv. Spasa u Vrh Rici (Petrinec, 1996., 22, grob 171a; Jelovina 1976., T. LV, sl.1). Sličan tip prstena javlja se već u ranom srednjem vijeku. Trajanje upotrebe tog prstena u kasnom i novom vijeku u arheološkoj literaturi nije obrađivano.

Za dataciju groblja na Cirkvišču važni su pokazatelji nalazi keramike iz zapuna raka. Ulomci keramike u grobove su dospjeli zasipavanjem raka, stoga su grobovi svakako mlađi od keramike. Od ukupno pronađenih 18 grobova u 11 je bilo nalaza ulomaka keramičkih posuda. Kako je iznimno teško bilo razlučiti zapune raka od okolnog sloja, prikupljena je keramika oko samih kostiju pokojnika kao nalaz iz zapune. U zapuni groba 1 pronađeno je 48 sitnih ulomaka kasnosrednjovjekovne keramike sive i sivo-smeđe boje. U zapuni groba 2 pronađen je jedan vrlo sitan ulomak sive kasnosrednjovjekovne keramike. Unutar zapune groba 5 nađen je ulomak vrata (grla) i ruba kasnosrednjovjekovnog vrča ili boce (slika 40:12). U zapuni groba 9 pronađena su

¹⁵ Građa s tih najnovijih iskopavanja je u obradi, a za usmeni podatak zahvaljujemo dr. sc. Željku Demi.

dva manja ulomka keramike, od kojih je zanimljiv ulomak trbuha čija je vanjska stijenka iznimno fino glačana, što je neobično za kasnosrednjovjekovnu keramiku, a iznutra je klasične kasnosrednjovjekovne pjeskovite, zrnaste fakture. U grobu 11 nađena su dva veća ulomka tijela i dna posuda. U grobu 12 prikupljeno je 67 ulomaka kasnosrednjovjekovne keramike uglavnom sivo-smeđe (slika 40:3), a rijeđe svijetle boje. Ističe se rub vrča oker boje koji je premazan finom engobom te nalaz ulomka sivog tanjura tankih stijenki (slika 40:5). Takav primjerak ulomka tanjura nađen je i u sloju u kojem je grob 12 zamijećen, i to na relativnoj dubini od 0,80 m (slika 40:4). Nađen je i ulomak ruba posude jako izvučene i nadolje izvijene usne koji se datira u kasni srednji vijek, a nastavlja se koristiti i u ranom novom vijeku. U zapuni groba 13 nađeno je šest ulomka keramike od kojih je jedan ulomak rimske ili kasnolatenske keramike. Iz groba 14 potječe ulomak tijela posude tamnosive boje i rub lonca oker boje. U zapuni groba 15 nađena su dva ulomka kasnosrednjovjekovne i tri rimske ili kasnolatenske keramike, a u grobu 16 dva sitna ulomka kasnosrednjovjekovne keramike. Oko ostataka kostura iz poremećenoga groba 18 prikupljeno je 25 vrlo usitnjenih primjeraka, od kojih je na jednom ulomku tijela posude izrađene na sporotirajućem kolu vidljiva ručna naknadna obrada na unutrašnjoj stijenki. Nalazi kasnosrednjovjekovne keramike oko kostura poremećenoga groba 18 najvjerojatnije potječu iz zapune kasnijeg ukopa groba 12 jer su većinom prikupljeni baš na onim mjestima gdje je ukop groba 12 presjekao i uništio grob 18.

Najviše nalaza keramike potječe iz oranog sloja te iz poremećenih slojeva ispod njega. Keramika je crvene, oker, smeđe i sive boje. Od ukrašavanja prisutna je jednostavna valovnica (slika 40:10,11), kao i ukras valovnice na vanjskom jednostavno raščlanjenom rubu lonca (slika 40:2), zatim ukrašavanje kotačićem i vodoravnim rebrenjem (slika 40:6,7) te jedan oker ulomak s premazom bijele engobe. Finije su izrade ulomci keramičkih posuda s crvenim bojenjem (slika 40:8,9). Sva keramika ima primjese zrnaca pijeska, a neka i sitnih kamenčića.

Na temelju analize rasprostranjenosti keramičkih nalaza i troske u grobnim cjelinama, kao i u slojevima utvrđeno je da je u □ F10 (grobovi br. 1, 12, 18) bila veća količina tih nalaza, a u □ I10 i H10 zamijećena je velika količina šljunka, ulomaka cigle i kamena. Rasprostranjenost i koncentracija određenih nalaza iz iskopavanja potvrdila je naša saznanja iz površinskih pregleda da se na zapadnijem dijelu nalazišta, pa tako i istraživanog dijela terena, učestalije javljaju nalazi nasebinskoga karaktera.

Sva pronađena keramika (osim nekoliko ulomaka kasnolatenske ili rimske keramike koji ukazuju na blizinu latenskog ili antičkog lokaliteta) može se datirati u kasni srednji vijek. Rubovi su jednostavno raščlanjeni, što je odlika keramike 14., ali i 15. stoljeća. Uglavnom je sva keramika rađena u duhu 15. stoljeća i, iako je riječ o kuhinjskoj keramici koja zadržava slične oblike kroz dulje razdoblje te ju je teže preciznije datirati, ipak bismo se usudili zaključiti kako je keramika s Cirkvišća iz 2002. godine svojim obilježjima bliža sredini ili drugoj polovini 15. stoljeća. Na to upućuju nalazi ukrašavanja tijela posuda vodoravnim rebrenjem koji su na kuhinjskom posuđu na našem području tada učestalije javljaju. Istaknuli bismo koncentraciju keramičkih nalaza na zapadnijem dijelu istraživane površine te njihovo daljnje prostiranje prema jugozapadu, i to prema lokalitetima Dužine i Makarov vrt koji se nalaze oko 500 m od Cirkvišća. Na Dužinama, s južne strane Glibokog, djelomično je istražena otpadna jama koja je, prema nalazima ulomaka keramike i pećnjaka, datirana u 14. i 15. stoljeće (Marković, 1994., 38., 40.; Marković, Zvijerac, 2000., 57.-59.). Preko puta Dužina, sa sjeverne strane Glibokog, na položaju Makarov vrt ima nalaza kasnosrednjovjekovne keramike.

Iako je u dva slučaja zabilježena situacija preslojavanja više grobova iz koje možemo iščitavati ukopavanje kroz dulje razdoblje ili čak neke cezure u trajanju ukopavanja, nalazi iz grobova ne pružaju relevantne podatke o samoj dataciji grobova. Kako se arheologija uglavnom

nije bavila istraživanjem lokaliteta iz razdoblja prijelaza kasnog srednjeg u novi vijek, nepoznanice u tipološko-kronološkom opredjeljivanju građe iz tog doba potrebno je promatrati interdisciplinarno. Prije svega, razmotrimo podatke koje nam pružaju povijesni izvori. Pristupajući istraživanju nalazišta Cirkvišče, polazna teza bila je da se na tom položaju nalazila crkva Sv. Stjepana Kralja koja se spominje u popisu župa Zagrebačke biskupije 1334. godine - ecclesia sancti Stephanis regis circa Drauam (Buturac, 1984., 75.-76.). Crkva se više ne spominje u popisu župnika 1501. godine (Buturac, 1984., 76.). Od 1334. do 1649. nema povijesnih izvora koji je spominju, osim što se 1615. godine donosi u prijepisu popisa župa komarničkog arhiđakonata iz 1334. godine (NAZ, Protokol br. 4/IV, 83). Ona je, naglašavamo, prepisana kao ecclesia sancti Stephanis regis circa Drauam iz izvornika iz 1334. godine, a u dijelu teksta koji slijedi iza tog prijepisa, dakle u tekstu u kojem se opisuju crkve koje je vizitator obišao 1615. godine, njoj nema spomena.¹⁶ Tek u kanonskoj vizitaciji iz 1649. godine imamo, nakon dugo vremena, ponovno podatke vezane uz crkvu (NAZ, Protokol br. 89/I, 24). Vizitator je crkvu obišao 15. prosinca i zabilježio je kao ecclesia (kraćeno eccla) S. Stephani Regis in Torchecz. Opisuje da je iznova podignuta na temeljima starog zida iznad kojih su postavljene baze od hrastovih greda. Bila je opremljena iznutra i izvana, imala je dobar drveni strop. Matična joj je crkva u Drnju. Sljedeći opis je iz vizitacije iz 1659. godine (NAZ, Protokol br. 89/Ia, 107). Vizitator opisuje da je crkva sagrađena na uzvišenom brdašcu i da je pod dobrim krovom, ali je potreban velik popravak jer je sjeverni drveni zid truo. Iznutra je malo oslikana. Ostaje prazna jer tuda prolaze i Turci i kršćani i ostale lualice pa postoji opasnost da sve okradu. Groblje je dobro ograđeno opkopom i drvenom ogradom.¹⁷ U vizitacijama župe Drnje 1661. i 1663. godine Sv. Stjepan Kralj se ne opisuje, a 1665. vizitator nije ni došao do kapele, nego je obavio računске poslove oko crkve s dvojicom koji su za to bili zaduženi, a koji su izašli pred njega (NAZ, Protokol br. 89/Ia, 427). Zanimljiva je vizitacija iz 1702. (NAZ, Protokol br. 91/3, 279) u kojoj vizitator bilježi da je obišao Capellam S. Stephani Regis Supra Pagus Torczecz, čije je stanje zadovoljavajuće, a u njoj nema nikakva inventara. Znači, tu se izrijeком kaže da je crkva smještena iznad sela Torčec. U šest daljnjih vizitacija nema nekih bitnih promjena u stanju i gradnji crkve, osim kad se 1714. spominje zvonik (NAZ, Protokol br. 92/IV, 258). U vizitaciji iz 1731. odlučeno je da će se crkva - zato što se nalazila na dosta udaljenom mjestu te zbog slabosti, loših temelja i starosti (bliska je ruševini i gotovo da se nije srušila) - premjestiti u samo selo Torčec. Za kapelu i groblje u selu nema mjesta te su zemaljski gospodar (comes), zatim Marcus Blatok i Marcus Mihin spremni zajedno ustupiti svoja zemljišta pod nekim uvjetima (NAZ, Protokol 178/II, 404). U kolovozu 1733. godine u izvanrednim vizitacijama opisuje se kako je Sv. Stjepan Kralj podignut na lijepom mjestu u središtu sela Torčec, i to na dobrim temeljima od hrastovih greda (Capella in pago Torchecz in honorem S. Stephanis Regis in medio pagus in pulchro loco...) (NAZ, Protokol 93/V, 42), a u vizitaciji 26. prosinca 1733. ponovno se opisuje i kaže da kapela ima drveni strop, dva zvona, toranj crvene boje i dr. U okolici kapele, južno od nje prema kućama, prostire se groblje (NAZ, Protokol 94/VI, 284-285). Godine 1738. vizitator je pohodio drvenu kapelu u Torčecu koja je napravljena od dobrih dasaka, dobro je opremljena, ima dvoja vrata koja se dobro zatvaraju, a oko kapele je ograđeno groblje (NAZ Protokol br. 94/VI, 387).

¹⁶ Na pomoći oko čitanja fotokopija izvornih kanonskih vizitacija zahvaljujemo dr. sc. Anđelku Badurini iz Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb. Osobito zahvaljujemo dr. sc. Stjepanu Razumu koji nam je u Nadbiskupskom arhivu Zagreb pomogao provjeriti i pročitati sve podatke u originalnim ispravama. Ovdje iznosimo izbor važnih detalja iz opisa koji se odnose na opće podatke o smještaju i stanju crkve.

¹⁷ Možda je vizitator pod "opkopom" opisivao meandar s južne strane?

Povijesni izvori navode na zaključak da crkva iz popisa 1334. godine u 16. stoljeću nije bila u funkciji (nema je u popisu iz 1501.). Možda je stradala baš oko 1474. godine kada je turska vojska pustošila oko Koprivnice i Varaždina (Petrić, 2000.a, 66.). Vjerojatno nije u funkciji sve do 17. stoljeća jer se 1649. spominje da je crkva ponovno podignuta na starim zidovima. Osmanlijska pustošenja tog područja 70-ih godina 15. stoljeća i u 16. stoljeću, osobito od 1532. do 1576. godine, rezultirala su bijegom i iseljavanjem stanovništva te je nakon zadnjih pustošenja vjerojatno nestao i srednjovjekovni Torčec (Petrić, 2000.b, 69.).¹⁸ Crkva koja se opisuje kao ponovno podignuta na starim zidovima očigledno je sagrađena negdje između 1615. i 1649. jer se 1615. ne opisuje, dakle, možda još ne postoji. Ta bi se slika podudarala i s početkom obnove sela Torčec tijekom prve polovine 17. stoljeća i ponovnim naseljavanjem stanovništva, za što postoje povijesni podaci iz sredine 17. stoljeća (Petrić, 2000.b, 71.). U daljnjim desetljećima raste broj stanovnika pa je broj domaćinstava od 1700. do 1733. sa 69 porastao na 110 (Petrić, 2000.b, 78.). Prosperitet sela doveo je do odluke o gradnji crkve u samom selu, što se iščitava i iz kanonskih vizitacija 1731. i 1733. godine.

Nakon što je između 1731. i 1733. godine groblje na Cirkvišću prestalo funkcionirati, na napuštenom groblju obavljena su dva neobična ukopa čitavih lonaca (slika 35, slika 36). Oni su se nalazili 6,5 m udaljeni jedan od drugoga. Po obliku, fakturi i načinu izrade te su posude (lonci) vrlo slične, a pripadale bi običnoj kuhinjskoj keramici novoga vijeka, odnosno vremena nakon 17. stoljeća. U oba lonca pronađeni su kosturi djece. Taj slučaj ne predstavlja određeni pogrebni običaj¹⁹ niti su takvi primjeri ukopavanja poznati u razdoblju koje proučava znanstvena disciplina etnologija. Jedini dosad poznat i vremenski najbliži nalaz lonca u koji je bio položen skelet novorođenčeta zabilježen je na lokalitetu Muzej grada Zagreba - Samostan Klarisa gdje su se arheološka istraživanja odvijala od 1990. do 1995. godine. Lonac je bio ubačen u otvorenu duboku jamu ispunjenu vodom i muljem koji su spriječili njegovo razbijanje, i to između 15. i 17. stoljeća. Kako je sam lonac teže uže tipološko-kronološki opredijeliti, jasna arheološka stratigrafija dala je donju i gornju granicu datacije tog ukopa (Mašić, 2002.). Donju granicu čini razdoblje rušenja drvenog objekta (podrumske prostorije) koji je bio u funkciji od 13. do 15. stoljeća, a gornju početak gradnje samostana opatica Klarisa. Mašić pretpostavlja da se radilo o čedomorstvu, pri čemu je majka djeteta pod širokim, visoko strukiranim haljinama srednjovjekovne nošnje mogla prikriti cijelu trudnoću te je, nakon čedomorstva, tijelo djeteta u posudi svakodnevne upotrebe gotovo neprimijećena mogla donijeti do rubnog prostora grada gdje su u to vrijeme bile samo lončarske jame, jame za štavljenje kože i odlagališta otpada (Mašić, 2002., 101.).

Postoji mogućnost da je djecu, položenu u lonce i ukopanu na Cirkvišću, zadesila slična nesretna sudbina. Ipak, je li riječ o namjernom pobačaju, mrtvorodenčetu ili pak čedomorstvu, možemo samo nagađati. Na temelju arheološke stratigrafije utvrđeno je da su se oba ukopa dogodila kada groblje na položaju Cirkvišće više nije bilo u funkciji. Očito je u narodu još postojalo sjećanje na tradiciju ukopavanja na tome mjestu te su ukopi namjerno ondje obavljani poslije 1733. godine. Činjenica da nisu ukopani na groblju koje je tada u funkciji ukazuje na potrebu skrivanja tog čina te na to da se vjerojatno radilo o neželjenim trudnoćama. Je li to učinila jedna ili dvije žene, ostat će nepoznanica. Međutim, blizina oba ukopa upućuje na njihovu svjesnu povezanost.

U prilog toj tezi ide i jedna crtica iz povijesti okolnoga kraja. U vrijeme župnika Šimuna Juriše (1792. - 1794.) u obližnjem selu Sigetec graničarski vojnici dugo su izbivali od kuće zbog rata s Francuzima te je došlo do slučaja da su njihove žene zatrudnjele sa župljanima koji su ostali kod

¹⁸ Detaljnu raspravu o prvom spomenu srednjovjekovnog Torčeca/Kedhela vidjeti u Petrić, 2000.b, 61. i d.

¹⁹ Na konzultacijama zahvaljujemo prof. dr. sc. Branku Đakoviću, Odsjek za etnologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

kuće. Župnik Juriša je, u želji da spasi čast ženama, predlagao generalu Karlu Wisyju da vojnike vrati kući na nekoliko dana kako bi se kasnije moglo reći da supruge nose njihovu djecu. Njegova se zamisao nije ostvarila. General ga je prijavio biskupu Maksimilijanu Vrhovcu te je župnik Juriša bio razriješen službe u Sigecu i umirovljen (Petrić, 2001., 226.).

Druga, manje vjerojatna je mogućnost da je riječ o stavljanju prerano rođenog djeteta (možda i neželjenog) u posudu u vezi s vjerovanjem o produljenju života. Simbolično, posuda označuje mjesto na kojem se događaju čuda i predstavlja maternicu u kojoj se oblikuje nov porod, tj. posuda sadrži tajnu metamorfoza (Chevalier, Gheerbrant, 1987., 526.).

Sagledamo li sve izneseno, možemo vidjeti da je arheološkom metodom dokazan horizont nalazišta Cirkvišće o kojem povijesni izvori ne donose nikakve podatke. Iz vremena oko druge polovine 12. ili prve polovine 13. stoljeća, o kojem povijesni izvori šute, potječe nalaz S-karičice koji bi mogao ukazivati na najraniji horizont ukopavanja na tom položaju. Prva cezura se mogla dogoditi tijekom tatarske provale. Određeni tatarski utjecaji vezani su uz nalaz ritualnog ukopa pseće glave u posudi. Odras nemirnih vremena predstavlja i nalaz starije varijante ostruge s kotačićem. Brojnost okolnih naselja ranog i razvijenog srednjeg vijeka rezultirala je potrebom formiranja župskog središta. Površinskim arheološkim pregledom širokog područja utvrđeno je da se samo na položaju Cirkvišće nalaze elementi za ubikaciju crkve Sv. Stjepana Kralja koja se u povijesnim crkvenim izvorima spominje 1334. godine. Ostatke arhitekture te sakralne građevine, prema našim sadašnjim saznanjima, trebalo bi potražiti na prostoru samog vrha te blage uzvisine u □ H9, □ I9 te u □ J8,9,10.

U drugom horizontu nalazišta pokopavanje oko crkve trajalo je do oko sredine 15. stoljeća. Taj horizont prepoznajemo u odnosima poremećenih grobova 18 i 13 s grobovima koji se nalaze iznad njih (grobovi 1, 12 i grobovi 10 i 11) te eventualno u odnosu grobova 14, 15, 16 i pravilne strukture od rastresita maltera i kamenja koja se proteže iznad njih.

Crkva je možda stradala oko 1474. godine kada je turska vojska pustošila oko Koprivnice i Varaždina jer se u popisu iz 1501. ne spominje. Hijatus u pokopavanju je potrajao do oko prve polovine 17. stoljeća, kako je vidljivo na istraživanoj površini, ali ne može se isključiti mogućnost da se, možda ne tako učestalo, ukopavanje nastavilo na nekom drugom dijelu groblja. Većina grobova iz istraživanja 2002. godine pripada upravo tom trećem horizontu koji je trajao od oko 1649. do između 1731. i 1733. godine.

Elementi koji upućuju na blizinu naselja, koje je tijekom 15. stoljeća rubnim dijelom zahvatilo sam položaj Cirkvišće, mogli bi se potvrditi opsežnijim istraživanjem područja prema cesti Torčec - Đelekovec. Na taj bi se način mogla dobiti jasnija slika vertikalne i horizontalne stratigrafije nalazišta.

Valorizacija kasnosrednjovjekovnih i novovjekovnih groblja i nalaza u Hrvatskoj na neki način je izostala baš zbog rjeđih arheoloških istraživanja i objavljivanja rezultata. Iako je zasad malim dijelom istraženo, groblje na Cirkvišću pruža doprinos svestranijem poznavanju kasnog srednjeg i novog vijeka. Nadamo se da će se nastavak istraživanja na položaju Cirkvišće ostvariti jer, osim znanstvenog zanimanja, kao prioritet se nameće potreba za zaštitnim arheološkim istraživanjima zbog izloženosti lokaliteta stalnom uništavanju uslijed intenzivne poljoprivredne obrade zemljišta.

SUMMARY

Further archeological excavations of the site Torčec-Cirkvišće confirmed a previously presumed sacral character of the site. It also provided elements for ubication of St. Stjepana Kralja church from Zagreb diocese list of parishes in 1334. By comparing various written historic sources, results of archeological research and analyses of findings, the authors have presented us with a picture of multi-layered historical and archeological nature of the site. Certain findings indicate a possible pre-Tartar horizon. The site is extremely important and known for its unique (already known elsewhere, but unique in Croatia) find of a dog's head, ritually buried in an earthenware, dating back to mid - thirteenth century. The next horizon begins with time period around fourteenth century, when a cemetery existed around the church of St. Stjepana Kralja. Already excavated part of the site shows, that burials were abandoned in late fifteenth and early sixteenth century, due to frequent Ottoman invasions. During the second half of fifteenth century in particular, the site had been a part of the outer ring of a settlement. In early and mid-seventeenth century, though, a new horizon began with digging around the church, which was rebuilt on the foundations of the old one. The first half of eighteenth century witnessed a revitalization of the place Torčec in the period 1731- 1733, leaving the site Cirkvišće and the rundown church to a new location inside the village perimeter. The excavation recovered two unique finds - infants' bodies buried in ceramic pots, burials occuring after the graveyard site had been abandoned.

PRILOZI

Slika 23: Ogrlica iz groba 1

Slika 24: Prsten iz groba 5

Slika 23a: Detalj spojke ogrlice s tragovima tekstila

Slika 25: Predica iz groba 10 (naznačeni detalji ukrasa)

Slika 26: Prsten iz groba 11

Slika 27: Pređica iz groba 12 (oznaka K - koža; T - tekstil; strelice - pokositrenje)

Slika 27a: Detalj tragova urezanih ukrasa na pređici iz groba 12

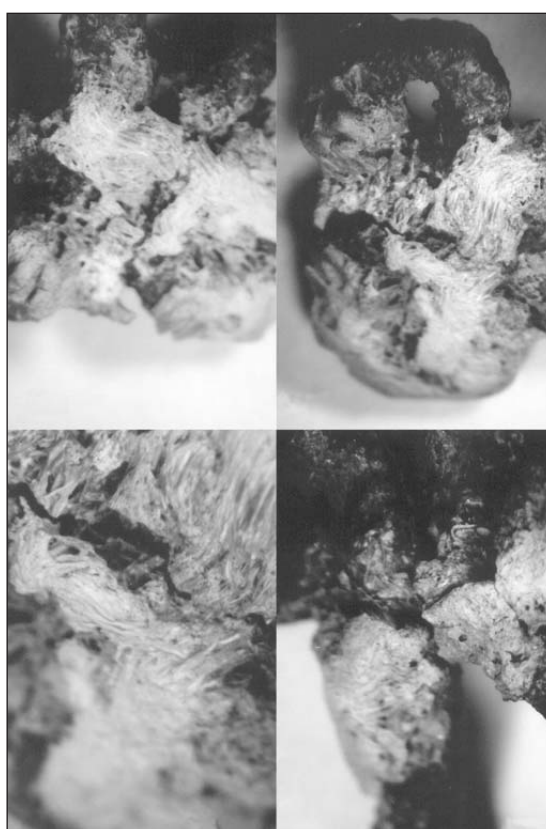
Slika 28: Puce iz groba 12

Slika 29: Kopčice iz groba 12 (izbor četiriju kopčica)

Slika 29b: Mikroskopski snimak kopčice 2 s vidljivim otiskom vlakna u koroziji

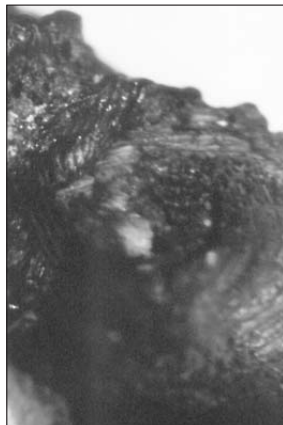

Slika 29a: Mikroskopski snimak kopčice 1 s tragovima tekstilnih vlakana

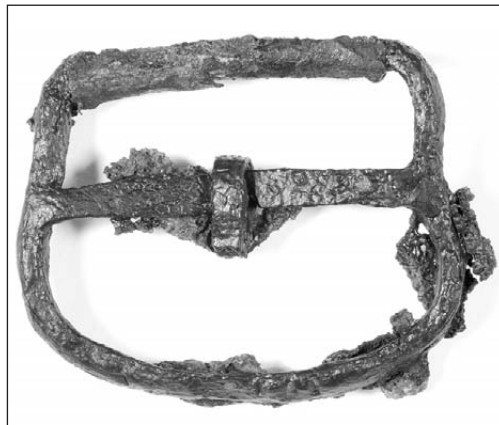

Slika 29c: Mikroskopski snimak kopčice 3 s vidljivom strukturom vlakna tkanine

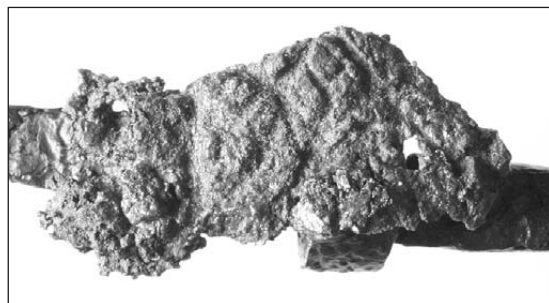
Slika 29d: Mikroskopski snimak kopčice 4 s vidljivim sukanjem vlakna u tzv. S smjeru

Slika 30: Predica iz groba 14

Slika 30a: Detalj urezanih ukrasa na predici iz groba 14

Slika 30b: Detalj otiska u zemlji vjerojatno od ukrašenog kožnog remena na predici iz groba 14

Slika 30c: Detalj ostatka tkanine sukane u tzv. Z smjeru na predici iz groba 14 (gore)

Slika 31: Prsten iz groba 18

Slika 32: Novac Ludovika I. (avers)

Slika 31a: Detalj prstena iz groba 18 - tekstil između staklenog umetka i krune

Slika 32a: Novac Ludovika I. (revers)

Slika 33: S-karičica

Slika 34: Ostruga s kotačićem

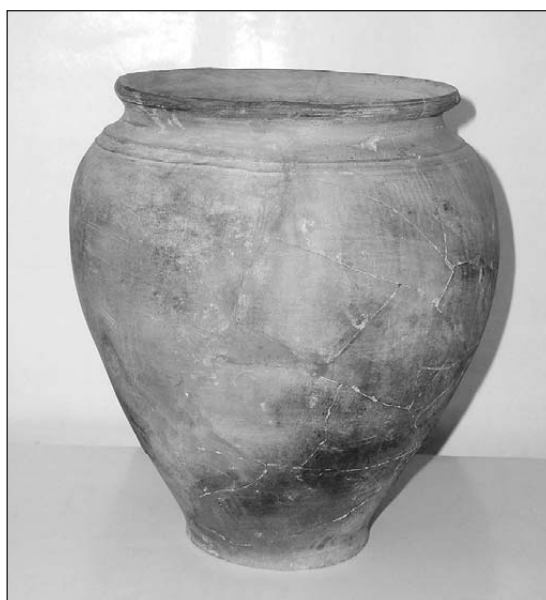
Slika 34a: Detalj ostruge s kotačićem: dužina očuvanoga kraka kotačića i tragovi pokositrenja

Slika 34b: Detalj trna ostruge s kotačićem i tragovi pokositrenja

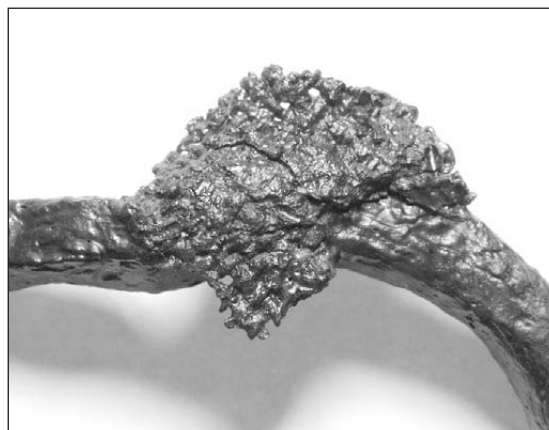
Slika 36: Lonac iz □ G10c (ukop djeteta)

Slika 35: Lonac iz □ F10c (ukop djeteta)

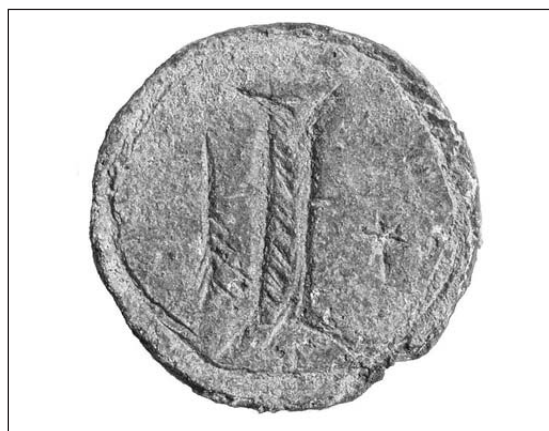
Slika 37: Pređica iz poremećenog sloja SJ 004 ispod oranog humusa

Slika 57a: Detalj tragova osnovnog tkanja s pređice iz SJ 004

Slika 38: Oštećena jednostavna karičica (?), površinski nalaz

Slika 39: Pločica prstena, površinski nalaz

Slika 40: Izbor ulomaka keramičkih posuda iz arheoloških istraživanja

LITERATURA

- BÓNA, I., 1978., Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Donaújváros, *Alba Regia*, XVI, Stolni Biograd, 99.-158.
- BLONSKI, M., 2000., Sredniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu, *Archeologia Polski*, XLV(2000)1-2, Earszawa, 53.-91.
- BURIAN, V., 1971., Vyzkum hradu Tepence (obec Jívová) roku 1970., *Prehled vyzkumu 1970.*, Brno, 65.-68.
- BUTURAC, J., 1984., Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine JAZU*, Zagreb, knjiga 59., 43.-108.
- CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A., 1987., *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- CHMIELOWSKA, A., 1982., Rozprza we wczesnym i Pożnym sredniowieczu, *Prace i Materiały*, 29, Warszawa, Lodź, 159.-206.
- DEMO, Ž., 1984., Castrum Keukaproncha/Kuwar - počeci istraživanja, *Podravski zbornik '84*, Koprivnica, 320.-360.
- DEMO, Ž., 1996., *Vukovar - Lijeve bara*. Katalog izložbe, Arheološki muzej Zagreb, Zagreb.
- FISCHER, M., 1984., Razvoj organizacije prostora Koprivnice od 18. stoljeća do danas, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 8, Zagreb, 33.-43.
- GIESLER J., 1981., Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, *Praehistorische Zeitschrift*, 56, I, Berlin.
- JAKŠIĆ, N., 1984., Nakit 14. stoljeća u Hrvatskoj i Bosni, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23, Zadar, 1983./84., Zadar, 331.-342.
- JAKŠIĆ, N., 1996., Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Analiza), *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 23, Split, 139.-172.
- JANUŠKA, B., 1978., Gradište kod Torčeca, *Podravski zbornik '78*, Koprivnica, 97.-103.
- JELOVINA, D., 1976., *Starohrvatske nekropole*, Split.
- JELOVINA, D., 1982., Starohrvatsko groblje na "Mastirinama" u selu Kašiću kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 12, Split, 35.-81.
- JELOVINA, D., VRSALOVIĆ, D., 1981., Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 11, Split, 55.-136.
- JOVANOVIĆ, V. S., Prilog hronologiji srednjovjekovnih nekropola Jugoslavije i Bugarske (II), *Balkanoslavica*, 8, 1979., Beograd, 115.-169.
- KALMÁR, J., 1971., *Régi magyar fegyverek*, Budapest.
- KOLAR, S., 1976., Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica, *Podravski zbornik '76*, Koprivnica, 103.-116.
- MARKOVIĆ, Z., 1994. Nekoliko neobjavljenih arheoloških nalazišta iz Torčeca i Šljunčare, *Muzejski vjesnik* 17, 37.-41.
- MARKOVIĆ, Z., ZVIJERAC, I., 2000., Arheološko-povijesni slijed naseljavanja Torčeca i okolice, U: *Torčec. Povijest Torčeca*, Bibliotheka Historia Croatica, knjiga 21, Bjelovar, 44.-59.
- MAŠIĆ, B., Interpretacija skeletnog nalaza s lokaliteta Muzej grada Zagreba - Samostan Klarisa, *Histria Antiqua*, 8/2002, Pula 2002., 95.-101.
- MICHNAI, A., 1982., Középkori tárgyak a régi Muhiról, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1982, Budapest, 125.-152.
- MILETIĆ, N., 1982., Izveštaj o iskopavanju srednjovjekovnih nekropola u Buškom blatu, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, nova serija, 37, Sarajevo, 123.-165.
- NAZ Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Kanonske vizitacije različne
- NICKEL, E., 1961., Zur zeitlichen Ansetzung des Radsporns, *Praehistorische Zeitschrift* XXXIX, Berlin, 288.-293.
- NIKOLIĆ, D., 1956., Tipološki razvoj mamuze od XIV. - XX. veka sa osvrtom na zbirku mamuza u Vojnom muzeju JNA, *Vesnik vojnog muzeja*, 3, Beograd, 61.-79.
- PAVLEŠ, R., 2001., *Koprivničko i Đurđevačko vlastelinstvo*. Povijest, topografija, organizacija, Koprivnica, 2001.
- PETRIĆ, H., 2000.a, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografija*, Bibliotheka Historia Croatica, knjiga 24, Drnje.
- PETRIĆ, H., 2000.b, *Opća povijest Torčeca*, U: *Torčec. Povijest Torčeca*, Bibliotheka Historia Croatica, knjiga 21, Torčec, 66.-98.
- PETRIĆ, H., 2001., Iz povijesti sjevernog dijela Virovskog dekanata. Prilog poznavanju razvitka župa Drnje, Hlebine, Sigetec, Peteranec i Gola od srednjeg vijeka do sredine 19. stoljeća, *Tkalčić, Godišnjak Društva za povjesnicu*

- Zagrebačke nadbiskupije, br. 5, Zagreb, 2001., 199.-242.
- PETRINEC, M., 1996., Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Katalog), *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 23, Split, 7.-138.
- POHL, A., 1982., *Munzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Munzen des Mittelalters (1300-1540)*, Graz - Budapest.
- POLLA, B., 1962., Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany), Bratislava.
- POPOVIĆ, M., JOVANOVIĆ, V., Grad Braničevo u srednjem veku, *Starinar*, XXXIX, Beograd, 125.-179.
- REGISTAR, 1990., *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, prvo izdanje, Varaždin.
- REGISTAR, 1997., *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, drugo dopunjeno izdanje, Bjelovar.
- RUTTKAY, A., 1976., Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II), *Slovenská Archeológia*, XXIV-2, Bratislava, 245.-395.
- SEKELJ IVANČAN, T., 1992., Učestalost toponima kod srednjovjekovnih arheoloških nalazišta sjeverne Hrvatske, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 9./1992., Zagreb, 153.-164.
- SEKELJ IVANČAN, T., 1995., *Catalogue of Medieval Sites in Continental Croatia*, British Archaeological Reports, International Series 615, Oxford.
- SEKELJ IVANČAN, T., KUŽIR, S., BAUER, M., MARKOVIĆ, Z., 1999., Slučajni nalaz lubanje *Canis Familiaris* položene u srednjovjekovnu keramičku posudu s lokaliteta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 15.-16./1999., Zagreb, 61.-79.
- SEKELJ IVANČAN, T., MARKOVIĆ, Z., 1999., Novi slučajni nalaz s lokaliteta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 3/1999, Zagreb, 109.-111.
- SEKELJ IVANČAN, T., TKALČEC, T., 2002., Istraživanje nalazišta Torčec - Cirkvišće, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, br. 3, god. XXXIV/2002, Zagreb 2002., 142.-145.
- SEKELJ IVANČAN, T., TKALČEC, T., 2003., Ranosrednjovjekovno nalazište Torčec - Ledine 2002., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, br. 1, god. XXXV/2003, Zagreb, (rad predan u tisak).
- SEKELJ IVANČAN, T., TKALČEC, T., 2003.a, Istraživanje srednjovjekovnog gradišta Torčec - Gradić 2002., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, br. 1, god. XXXV/2003, Zagreb, (rad predan u tisak).
- SEKELJ IVANČAN, T., ZVIJERAC, I., 1997., Nekoliko srednjovjekovnih položaja u okolici Torčeca - Koprivničko-križevačka županija, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 2/1997, Zagreb, 65.-69.
- ŠMAJER, E., KOLAR, S., Đelekovec kod Koprivnice - bjelobrdska nekropola, *Arheološki Pregled*, 17, Beograd, 1975., 130.-133.
- ŠMALCELJ, M., Đelekovec - Ščapovo, Koprivnica, u: 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Koprivnica, 1986., 132, 139.
- TOMIČIĆ, Ž., 1992., Neuere Erforschung der Bijelo Brdo-Kultur in Kroatien, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 9, Zagreb, 113.-130.
- VRŠALOVIĆ, D., 1963., Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 8-9, Zagreb, 151.-169.
- ZSCHILLE, R., FORRER, R., 1899., *Der sporn und seiner Formentwicklung*, II, Berlin.